Estudi filològic i lingüístic
d'un text català antic per

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI
Pròleg: ANTONI M. BADIA MARGARIT

EL CAPBREU DE CASTELLBISBAL

PUBLICACIONS I EDICIONS DE LA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

1984

© Edicions de la Universitat de Barcelona
Baldiri Reixac s/n
Barcelona 08028
ISBN: 84-7528-150-8
Dipòsit Legal: B.: 41.980-84
Imprimeix: Barnagràfic, S. A.
Diagonal 253 — 08013 Barcelona
Disseny Coberta: Teresa Jordà
Desembre 1984

INDEX

	Pàg.
Pròleg	9
I PRESENTACIÓ	13
II ANALISI HISTÒRICA I FILOLÒGICA	17
1. Datació i comentari històric	17
2. Transcripció	21
III ANALISI LINGÜÍSTICA.	25
1. Grafia.	25
2. Fonètica	26
2.1. Vocals tòniques	26
2.2. Vocals àtones	27
2.3. Consonants.	28
2.3.1. Consonants inicials.	28
2.3.2. Consonants intervocàliques	28
2.3.3. Consonants finals	30
3. Morfosintaxi	32
3.1. Plurals i femenins	32
3.2. Article determinat	33
3.2.1. Introducció històrica	33
3.2.2. Article ILLU	46
3.2.3. Article IPSU	47
3.2.4. Article personal	52
3.3. Pronom i adjectiu	53
3.3.1. Pronoms personals tònics	53
3.3.2. Pronoms febles.	53
3.3.3. Relatius	53

3.3.4. Demostratius 53
3.3.5. Possessius 55
3.3.6. Numerals 55
3.3.7. Partitius 55
3.3.8. Indefinits 56
3.4. Verb 56
3.4.1. Introducció 56
3.4.2. Eixir 56
3.4.3. Esser 57
3.4.4. Fer 57
3.4.5. Haver 58
3.4.6. Lleixar 59
3.4.7. Morir 59
3.4.8. Tenir 59
3.4.9. Toldre 59
3.4.10. Taula de formes verbals 60
4. Sintaxi de les oracions 60
4.1. Introducció. 60
4.2. Oracions de relatiu 63
4.2.1. Substantives 63
4.2.2. Subordinades adjectives 63
4.2.3. Subordinades adverbials 64
4.2.4. Els pronoms adverbials *hi* i *ne* 64

IV GLOSSARI 67

V BIBLIOGRAFIA 79

PROLEG

Com és sabut, en el decurs del primer terç d'aquest segle s'anà produint una transformació capital en la consideració dels fets lingüístics. La lingüística històrica, que n'havia estat la reina de mitjan segle XIX ençà, començà de veure's competida per uns nous corrents que feien plantejaments abans inexistents. Generalment diem que l'aparició pòstuma del Curs de Lingüística General, *de Ferdinand de Saussure (1916), assenyala l'inici del gran canvi. I no és incorrecte d'afirmar-ho. Tanmateix, es tracta, més que de la publicació d'una obra fonamental, de la implantació d'un clima científic. Dit d'una manera molt simple: d'aquest clima han nascut, ultra diversos fogars de teoria i filosofia del llenguatge, dues escoles avui tan generalitzades com l'estructuralisme i el generativisme-transformalisme. I no cal precisar que quan dic «dues escoles» em refereixo, en aquest cas, a abundoses posicions i metodologies, agrupables sota les dues grans tendències assenyalades, que avui tenen un pes considerable.*

Què ha passat, mentrestant, en el camp de la lingüística històrica? Sempre hem remarcat que l'historicisme lingüístic ha sabut superar els forts embats que ha rebut d'altres escoles en el decurs de llargs decennis, i així ha aconseguit de mantenir-se, tot pagant-los, però, el tribut adequat (un tribut que tostemps li ha servit per a millorar els seus continguts i els seus mètodes, i perquè hom no el sentís anacrònic a cada nou tombant). L'exemple més clar n'era, fins fa poc, la famosa polèmica de les lleis fonètiques: en el darrer terç del segle passat, monopolitzant la gramàtica històrica la ciència lingüística tota sencera, hagué de rebre les escomeses d'aquells qui, del camp de la dialectologia estant, s'adonaven que les idees dels neogramàtics sobre la universalitat i la fixesa de les lleis fonètiques pecaven bon xic de fragilitat, i les discutien amb arguments de fet, per això mateix indiscutibles, els quals palesaven que les preteses lleis no mancaven de clivelles notables. La gramàtica històrica, en comptes de sentir-se'n derrotada, anà incorporant materials dialectològics, mostres de l'anomenada evolució fonètica irregular, etc. Vers 1925, poso per cas, les gramàtiques històriques diferien considerablement d'allò que hom tenia per «gramàtica històrica» dins el Grundriss der romanischen Philologie *(1888), de Gustav Gröber. La vella*

disciplina, com reconeixent el valor de les objeccions que li eren fetes, s'adaptava als nous punts de vista, i esdevenia menys rígida, menys «gramàtica històrica», si voleu. Tanmateix, no deixava d'ésser gramàtica històrica, bé que amb uns continguts més actuals, ja no passats de moda. En canvi, si s'hagués aferrat al passat, defensant uns postulats absoluts respecte als quals podem dir que cada cop eren menys nombrosos els qui hi creien, la gramàtica històrica hauria desaparegut. Avui en parlaríem com d'un mètode, eficaç en una època, però ja pertanyent al passat.

La capacitat d'adaptació als nous horitzons continuà essent característica essencial de la gramàtica històrica. Advinguda la fonologia del «Cercle Lingüístic de Praga«, tot seguit hi hagué qui n'assajava una aplicació a la dimensió diacrònica. Hom observà un capteniment semblant respecte a les altres conquestes de l'estructuralisme, que no solament eren respectades, sinó que no deixaven d'ésser de gran importància, mirades des de l'òptica de l'evolució de la llengua. En pocs mots: que si hi hagué una gramàtica històrica «pura» a l'època del positivisme lingüístic (o dels neogramàtics), en sorgí una altra a l'època de la dialectologia i la geografia lingüística, a les quals hom feia concessions notòries, com encara n'havia d'aparèixer una tercera, que respondria amb no menys concessions als criteris de l'estructuralisme...

Els contactes successius amb les escoles esmentades han significat importants elements d'ordenació per a la gramàtica històrica, la qual, en les seves formulacions primitives, restava una mica ofegada per multitud de detalls que l'abassegaven. Després d'aludir als fructífers elements de sedimentació que han anat forjant una veritable gramàtica històrica nova, podem comprendre l'abast de la pregunta que jo mateix em posava suara, en demanar-m'hi què ha passat, en l'endemig, en el camp de la lingüística històrica. Resposta: la lingüística moderna no haurà passat debades per a la lingüística històrica. No es pot dir que ambdues estiguin contraposades; ambdues són, emperò, diferents. Ben diferents. Això no obstant, i seguint la seva trajectòria, ja comentada, la lingüística històrica ha restat marcada per la lingüística més recent amb una empremta indeleble. La lingüística històrica en perdrà dogmatisme i hi adquirirà sistematització. Serà més consistent. Estic convençut que, a hores d'ara, ja és més consistent.

Més, encara. De la mateixa manera que, després de la seva confrontació amb la dialectologia, la gramàtica històrica en sortí, ultra modificada, enrobustida, també ara, quan la nova lingüística s'estén, abassega i àdhuc vol endur-s'ho tot, està apareixent una nova etapa de la lingüística històrica. Ho dic, d'antuvi, per la quantitat: n'hi ha prou de fullejar qualsevol repertori bibliogràfic recent per a adonar-se que vivim un veritable auge de la lingüística diacrònica, que és comprovable arreu, fins i tot en medis que tradicionalment hi han estat refractaris. Però ho dic, també, per la qualitat. La gramàtica històrica dels darrers anys ha realitzat innegables progressos, molts d'ells basats en conquestes i en definicions de la lingüística moderna (que ha parlat, per exemple,

dels elements subjacents, els quals troben la millor explicació en l'etimologia i l'evolució fonètica).

El present llibre, edició i estudi (filològic i lingüístic) del Capbreu de Castellbisbal, de la fi del segle XII, s'arrenglera entre les realitzacions de la nova gramàtica històrica. Ara bé, ultra els avançaments en el terreny de la lingüística, que hi són ben manifestos, vull assenyalar-ne d'altres, que es produeixen en dominis afins, com són l'històric i el filològic. En resulta una aportació molt valuosa a la coneixença de la llengua catalana a l'època dels seus començos vacillants.

*Cal reconèixer que l'estudi lingüístic és un xic irregular en el sentit que no tots els seus capítols tenen l'extensió que objectivament els correspondria. Ara bé, no oblidem que es tracta d'uns comentaris sobre la llengua d'un text, altrament brevíssim. Si hom ens hi forneix una informació copiosa respecte a l'article (derivat d'*IPSE *o derivat d'*ILLE*), perquè hi havia la possibilitat d'incorporar-la-hi, benvinguda sigui, pel fet que se'ns hi eixampla l'àrea de coneixements d'un període encara poc conegut. L'article constitueix, d'altra banda, una peça essencial en la frase dels orígens, i no és d'estranyar que aquesta peça hagi estat presa en consideració amb una amplitud considerable.*

Remarcaré que, prescindint de l'enorme interès dels fets lingüístics recollits i exposats dins el llibre present, hi trobem una aplicació de certs principis que semblen despresos de la sociolingüística moderna. Si la primera part del document que l'autor hi publica i hi estudia (la part més essencial, més solemne) és redactada —com era habitual a l'època— en llatí, la segona (que n'és una mena d'apèndix) ho fou en català, tant perquè convenia que el text fos entenedor a pagesos, poc cultes, com perquè la terminologia que hi apareix, molt usual en els medis populars, hauria estat de difícil expressió en llatí. Això ens permetria d'estendre'ns sobre els nivells de llenguatge (elevat = en llatí; corrent = en romanç), o bé sobre l'ús propi (espontani, no amanerat) dels mots.

Però la matèria fonamental d'aquest treball és, ultra l'edició del text i el seu estudi històric i filològic corresponent, la seva anàlisi lingüística i el glossari. Aquella hi és dividida en els sectors temàtics de rigor: 1) grafia, 2) fonètica (vocalisme i consonantisme), 3) morfosintaxi (plurals i femenins, article determinat, pronoms i adjectius, verb), 4) sintaxi de les oracions (oracions subordinades, els pronoms adverbials). El glossari és un repertori complet de tots els noms, comuns i propis, del text. Reuneix una setantena d'entrades que, per a un text tan breu (poc més de 30 ratlles), és un conjunt de valor inestimable.

Aquest estudi ens permet de reblar el clau respecte a una constatació important no per ja coneguda negligible. Si és cert que la majoria dels testimonis lingüístics de les èpoques més reculades que ens han pervingut fins avui foren escrits a terres del català occidental, no és menys

cert que no deixem de tenir-ne un determinat nombre de pertanyents al català oriental. I bé, és ben sabut que, en examinar mostres d'ambdues provinences, se'ns fa extremament difícil de detectar-hi trets diferencials entre tots dos grups de parlars (orientals i occidentals). O, si més no, ens consta qui-sap-lo de trobar coherència a particularitats que aparentment s'hi insinuen. Dic que aquest treball ens confirma uns fets constatats; en efecte, gràcies a ell s'incrementa el nombre de documents coneguts escrits dins el domini oriental de la llengua, que anem sotmetent a una anàlisi lingüística rigorosa, i per això se'ns amplia la informació de cara a interpretar les característiques lingüístiques i dialectals del català primitiu. En suma, amb l'edició i l'estudi del Capbreu de Castellbisbal, per un costat, disposem d'un text arcaic més, en el conjunt, no pas massa abundós, de mostres lingüístiques del català oriental, i, per l'altre, ens refermem en la idea, no pas tranquil·litzadora del tot, que és difícil i agosarat d'arribar a conclusions sobre les peculiaritats de les dues grans modalitats de la llengua, bé que aquestes han d'haver existit, clarament diferenciades, des dels primers balbuceigs de la llengua catalana.

Presentat, ni que hagi estat sense aprofundir-hi massa, el treball que encapçalen aquestes pàgines, haig de dir-ne quelcom sobre el seu benemèrit autor. Josep Moran és un home preparat. És, de més a més, un home inquiet. Aquestes dues propietats —i d'altres, encara, que ara potser no cal assenyalar— han fet de Moran un erudit de solidesa remarcable i d'agut sentit d'interpretació. Després de fer d'una manera destacada la carrera de lletres a la Universitat de Barcelona, s'hi graduà com a llicenciat, el novembre de 1980, amb una tesi sobre el Capbreu de Castellbisbal de 1189, que és la que, després d'introduir-hi algunes modificacions, constitueix aquest llibre. En pocs anys Josep Moran s'ha convertit en un estudiós coneixedor i responsable, que arrodoneix la seva especialitat fonamental amb la història, sobretot la història comarcal i l'arqueologia; ha recollit i ha analitzat la toponímia del país, molt especialment la del Barcelonès i del Baix Llobregat, tasca digna d'encomi, per raó de la incessant sedimentació d'elements que tapen els vells noms de lloc genuïns; ha escrutat documents i textos de català antic, amb la dèria de descobrir, sota les aparences d'allò que llegim en els manuscrits, la llengua arcaica pura, en els sons, en les formes, en la sintaxi, en els mots. Aquests són els grans camps d'interès de Josep Moran, que inclouen, no cal dir-ho, el de la present publicació.

Desitjaria d'afegir una darrera nota, ara de caire personal. El capbreu ací editat i estudiat es refereix a Castellbisbal, població en la qual —com ho diu el mateix Moran a la introducció— jo tinc velles arrels familiars. Reconec que em commogué de veure estampat al llibre, tot just havent-ne començat la lectura, el nom de Canyadell, que a mi m'era ben conegut. En efecte, la masia de Can Canyadell es trobava dins la zona que recorriem, de petits, en les nostres passejades i excursions. Que el lector vulgui excusar-me per aquesta evocació. Que giri pàgina i se'n vagi de dret al contingut del llibre, que és el que ha fet que ell l'agafés, i el que jo he intentat de presentar.

Antoni M. Badia i Margarit
Universitat de Barcelona

I. PRESENTACIO

Des del primer moment que vaig llegir aquest Capbreu de Castellbisbal al volum II dels *Castells Catalans* (1), transcrit de Carreras i Candi (2), m'hi vaig sentir atret per dues raons exposades per aquest historiador, que comentaré àmpliament en la introducció històrica d'aquesta tesi: primerament, perquè es tracta d'un text arcaic de la nostra llengua que no era conegut pels lingüistes; segonament, pel problema de la datació, que es presentava incert en confondre Carreras i Candi el mot inicial llatí «*Domi*no barch*inon*ensi *episco*po» per «Othon barchinonensis episcopo». Com que no figura cap bisbe «Othon» en l'episcopologi barceloní, aquest historiador va identificar aquest suposat «Othon» amb el

(1) P[ere] C[atalà] i M[iquel] B[rasó], *Els castells catalans*, II (Barcelona, 1969), 43.

(2) Francesch Carreras y Candi, *Lo Castell-bisbal del Llobregat* (Barcelona, 1900), 46. La transcripció de Carreras i Candi és aquesta: «Othon barchinonensis episcopo exeunt de castro episcopali XXX paria gallinarum et cauponum enfre jovas e cens et XIII pernas de carne salada et XXIIII solidos daltra part de IIIIor porcs et peresters VIII solidos censals et X moutons et IIII agnels: et de molino de guisen I sexter de blat: et de molino de vidalas duas partz: e del mas de sacortada lo quart de so quen eiz: ester sa caponada e duna ysla den venrel fossar lo quart el brassage; e del mas de salbareda la tersa part de la tascha de tota re quen escha; et de tot home ó femna ques moira es castel que fassa leissa, la terza part es del bisbe, de so que lassara als senors: e per totz ans VI quarteres de balat censals, una migera a vila de bous, e una emina al mas de pereira: e al terser an, V sexters de blat censals a bona mesura de questas: e la tersa part dels establimentz que si fasso: el quart de sas vinas bisbals de tot son quintz: el quint de p. del mas que el tol al bisbe e ten-o per seu: e de cascu mas de sas pagesias on bestias aja I formage e II solidos de vindemias de dos mas: et de mas den venrel sa jova: e des mas den K. de sa scara sa jova: den bertoli sa jova: del mas den p. de sa guardia sa jova: e de totz sos omes que de pagesia son, tragi ab sos ases».

bisbe Aeci que regí la Seu de Barcelona entre els anys 995-1010 (3), ço que donaria al nostre document una antiguitat extraordinària.

Com que Mn. Mas només donava una regesta estricta del document (4), el primer pas per a fer-ne l'estudi era acudir a l'original a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, on molt amablement Mn. Josep Baucells va comprovar que l'original és perdut, i em va facilitar una fotocòpia del document transcrit al cartulari de la Seu «Libri Antiquitatum» IV, doc. 195, foli 69 versus. Més tard, Mn. Baucells, a qui dono les gràcies per la seva amabilitat, em va facilitar fotografies de tot el conjunt de documents relacionats amb Castellbisbal que hi ha amb el nostre Capbreu.

El primer que em va aclarir que la inicial capital no era la lletra «O» com creia Carreras i Candi, sino «D», i que calia llegir el document en la forma que dono en la transcripció, fou l'amic historiador Manuel Rovira. Amb aquesta precisió es desmuntava la hipòtesi del bisbe Aeci i calia estudiar de nou el problema de la datació.

A continuació vaig fer una transcripció i un estudi històric comparatiu amb els altres documents relacionats amb Castellbisbal per tal d'establir una base sòlida sobre la qual es pogués portar a terme l'estudi lingüístic. Haig d'agrair en aquest punt al doctor Anscari M. Mundó la revisió de tot aquest treball previ i les seves indicacions precises i valuoses, i també a l'amic Josep Llobera pel seu ajut valuós en la confecció d'aquest llibre.

Per a l'estudi lingüístic també he rebut en tot moment l'ajut del doctor Joan Bastàrdas, que agraeixo ben de cor, i també les precisions i informacions valuoses del doctor Sebastià Mariner, sobretot quant a l'onomàstica antiga, com es veurà al seu punt.

I ja no sabria expressar prou bé el meu agraïment envers el meu mestre Dr. Antoni M. Badia i Margarit, que ha dirigit aquesta tesi meva, i m'ha ajudat malgrat l'enorme esforç que entretant ha hagut de fer

(3) F. Carreras i Candi, *op. cit.*, 11: «Feu eix capbreu «Othon barchinonense episcopo» i no porta data. Per consegüent ella se deurà deduir del nom d'aquest bisbe. Com amb lo nom d'Oton, los episcopologis de Barcelona no hi continuen a cap prelat, és nostra humil parer se tractarà del mateix que amb lo de «Ethius» ve catalogat pel R.P. Aymerich, qui regí nostra Seu pels anys 995 al 1010 i al qui Villanueva traduí per «Accio» d'un document de l'any 1003 on se l'anomena «Ezonem». Nos mou a judicar pugan ésser una mateixa persona «Othon», «Ethius» i «Ezone», que lo propi Villanueva, en sa nota, refereix que per Florez es anomenat «Aton». Per tant, l'escriptura de Castellbisbal de tanta importancia per la historia de nostres Bisbes, com per la de la localitat, puix los drets feudals, de que parla, s'atrasen a l'espai de temps compres entre los anys 995 al 1010. També cal remarcar quan interessant resulta per l'estudi de nostre llenguatge, puix encara que un tant llatinitzada, son ses paraules i construcció del tot catalanes».

(4) JOSEP MAS, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona, vol. XII: Rúbrica dels «Libri Antiquitatum» de la seu de Barcelona* (1915), pàg. 318: «Reg. 2761: Capbreu de les eixides de Castellbisbal que rep lo Bisbe de Barcelona. (Lib. IV, f. 69, d. 195).

regint la nostra Universitat. Només diré que em plau de remarcar la coincidència que el meu estudi sigui sobre un text antic de Castellbisbal, d'on procedeix la seva família materna, i d'on serva entranyables records de la seva infantesa.

I, finalment, a la meva esposa Montserrat, a més de l'afecte inefable que cadascú sent pels seus, haig d'agrair ben afectuosament l'ajut moral i material decisiu que en tot moment m'ha donat.

En estudiar lingüísticament el Capbreu de Castellbisbal, la meva voluntat ha estat de fer no solament una anàlisi tancada ajustada a les característiques d'aquest text, sinó de relacionar-lo amb els altres textos i estudis que coneixem del català antic a fi d'intentar un avenç en el coneixement de la nostra llengua en l'època dels primers tempteigs literaris.

De fet, ens trobem que gairebé tots els textos en català anteriors al segle XIII que coneixem fins ara pertanyen al domini del català occidental. Només la traducció del Forum Iudicum publicada per Anscari M. Mundó pertany amb tota certesa al domini oriental de la nostra llengua. Seria molt interessant que apareguessin més documents d'aquesta zona per a poder configurar millor la nostra llengua en tot el territori en època antiga; en aquest sentit l'estudi del Capbreu de Castellbisbal, referent a terres del Comtat de Barcelona, i redactat en aquest territori, penso que pot fer alguna aportació.

II. ANALISI HISTÒRICA I FILOLÒGICA

1. *Datació i comentari històric*

Essent un document sense data, que no ens ha arribat, a més, en el seu original, el primer problema que presenta és naturalment el de la datació de l'original i el de la transcripció al cartoral.

Quant a la datació de l'original, després d'una anàlisi de la documentació que l'acompanya, creiem que hom pot donar com a gairebé segur l'any 1189 el de la seva redacció, probablement en el mes d'octubre. Els raonaments són els següents: la documentació referent a Castellbisbal continguda en el llibre IV, forma un conjunt que comprèn des del doc. núm. 180 (foli 65 v.) fins al 195 (f. 69 v.). El doc. núm. 180, del 1249, és intercalat posteriorment a la primera redacció del llibre, amb lletra diferent, més petita, aprofitant un buit en el foli que porta com a epígraf Garrosa (Sant Vicenç dels Horts).

La resta de documents forma dos blocs bastant homogenis. El primer bloc, que comprèn els doc. del 181 al 186, porta com a dates extremes, del 1091 (doc. 181) al 1151 (doc. 185). Els documents 181 al 184 es refereixen a testaments i deixes de la família Bremon que, com el 186, es refereixen a l'alou del mas Canyadell que Guillem Bremon, canonge, donà a la Seu de Barcelona. I el doc. 186, del 24.IV.1112, és una concòrdia entre el bisbe Ramon Girbert i Guillem Ramon III de Castellvell a propòsit del molí d'Avida.

El segon bloc comprèn els docs. 187 al 195. Són transcrits amb un tipus de lletra una mica més gran. El més antic deu ésser el 189, que no porta data, però que es refereix a Ramon Bremon, personatge documentat entre el 1137 i el 1160, mentre que el més modern dels datats (doc. 187) és de l'any 1211. Els documents que arriben fins al 1188 (núms. 188, 189, 192, 193), a part del jurament de fidelitat de Ramon de Castellbisbal al bisbe (doc. 192, a. 1168), tots es refereixen a queixes entre els bisbes, els habitants de Castellbisbal, i els Bremon i els Castellbisbal (probablement eren la mateixa família), vassalls dels Castellvell, que guardaven el Castellbisbal en nom del bisbe.

Ara bé, el doc. 194 d'octubre de 1189 estableix una concòrdia del cens anual que els vassalls del Castellbisbal havien de fer al bisbe Ramon. Però es tracta del bisbe Ramon de Castellvell, que tenim documentat ja

com a tal el 22 d'abril de 1189. Aquest bisbe era fill de Guillem IV (Ramon) de Castellvell i de Mafalda de Barcelona, òrfena segons sembla del comte Ramon Berenguer III de Barcelona (1), i germà de Guillem V el Jove que heretà del seu pare les possessions de la casa de Castellví. L'any 1189 Guillem V el Jove ja era mort (2) i l'havia succeït el seu fill Guillem VI dit Arbert. Com que els Castellvell tenien drets sobre Castellbisbal en nom del bisbe i hi mantenien com a castlans la família Castellbisbal, que eren probablement del mateix tronc que els Castellvell, no és difícil de suposar que entre el bisbe Ramon de Castellvell i el seu nebot Guillem dit Arbert s'afanyessin a oblidar les discussions anteriors i a regularitzar la situació dels drets del bisbe. A aquesta situació creiem que obeeix la concòrdia d'octubre de 1189; però el doc. 194 que transcrivim només estableix les línies generals dels drets del bisbe, i en canvi el doc. 195 que ve a continuació, sense data ni signatura, descriu amb detall els censos i drets que determinats habitants de Castellbisbal han de lliurar al bisbe. Penso que aquest document 195 no pot ésser sinó un apèndix de l'anterior, que completa el document principal i que ha d'ésser redactat, si no al mateix moment, amb molts pocs dies de diferència del principal més solemne i menys precís. El fet que el segon document sigui escrit en català pot obeir a la necessitat que fos entenedor per als habitants pagesos de Castellbisbal, poc cultes, i al fet que una relació tan detallada de censos i tributs, formats lingüísticament en llenguatge pla català, tindrien una redacció problemàtica en llatí. L'escrivà va començar la redacció en llatí: *Domino barchinonensi episcopo...* però a la vista de les dificultats lingüístiques, i com que no es tractava del document solemne signat sinó del detall de l'aplicació, aviat a la tercera línia va passar directament al català encara que se li escapolissin algunes formes llatinitzades *carne* 4, *solidos* 6, *molino* 8, *vindemias* 27, pel costum d'escriure en llatí.

El document anterior, núm. 194, que relacionem amb el present, és redactat per Pere de Corró. Si seguim l'argument nostre de relacionar els dos documents, hom pot suposar que el document català també devia ésser redactat per aquest mateix escrivà o per algun altre del seu cercle (3).

---

(1) GEC, V, 614; *Castellvell, baronia de* per Anscari M. Mundó, Joan Soler i Riber i Armand de Fluvià.

(2) BONAVENTURA PEDEMONTE I FALGUERA, *Notes per a la història de la Baronia de Castellvell de Rosanes* (Barcelona, 1929), 120.

(3) De fet hi havia pare i fill homònims que eren escrivans-notaris de Barcelona i la seva rodalia, i encara un Guillem de Corró escrivà de l'infant Pere. Per la data del nostre document, no sabríem dir a quin dels dos primers podríem atribuir-ne la signatura. Veg. Antonio M. Aragó y José Trenchs, *Las escribanías reales catalano-aragonesas, de Ramón Berenguer IV a la minoría de Jaime I* «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos» LXXX-3 (Madrid 1977), 421-442; i José Trenchs Òdena: *Los escribanos de Ramon Berenguer IV: nuevos datos*, «Saitabi» XXIX (València 1979), 5-20.

Tampoc no fou un fet sense precedents el que es redactés un document en català. Cal tenir en compte que temps abans havia estat traduït el Forum Iudicum a la nostra llengua, segurament dins el cercle d'alguna cúria comtal o eclesiastica, i que cal suposar que altres documents de caire divulgador o administratiu podien haver estat escrits també en català sense que hagin merescut l'interès d'ésser escrits en cap cartulari. En terres del bisbat d'Urgell tenim un bon nombre de documents escrits en pla català o en un català lleugerament llatinitzat dins aquest segle, publicats per F. Pujol i J. Miret i Sans, d'entre els quals assenyalem els «Greuges dels homes de Sant Pere d'Escales» (4) i els «Greuges dels templers de Barberà» (5).

No oblidem tampoc que som en ple regnat d'Alfons I, dins l'anomenat «Segle d'Or de la lírica trobadoresca a Catalunya» (6), en plena època d'aliança entre el casal de Barcelona i els senyors occitans (7). Els escrivans de les cúries de Barcelona devien estar ben habituats a llegir i escoltar textos occitans, ço que explica i justifica la influència de la llengua d'oc palesa sobretot en la grafia del nostre document.

Prenent com a data segura de la redacció del document original l'any 1189, ens hem de plantejar la qüestió de la data en què fou transcrit al cartoral de la Seu. La qüestió és important perquè no se'n conserva l'original, i una transcripció tardana presentaria el dubte que fos adaptada a una nova situació lingüística. Com hem dit, de dintre el bloc on és inclòs el nostre document, el document més tardà és el 187, datat l'any 1211; per força la transcripció de tot el conjunt ha d'ésser posterior a aquesta data. Tenim a més, que el doc. 180 intercalat posteriorment i amb una calligrafia molt més evolucionada és del 1249 (8). Establint aquesta data «post quam non», ens inclinem a creure que el bloc que formen els documents compresos des del 187 al 195 fou transcrit dins la primera meitat del segle XIII, és a dir, com a màxim uns 30 o 40 anys després de la redacció original del document que estudiem. Com que no és una data suficient per a suposar una gran evolució lingüística, i tenint en compte que els documents jurídics solien ésser ben copiats i collacionats, penso que podem afirmar que la transcripció que ens ha arribat no difereix lingüísticament de l'original. Com a ilustració, transcric el doc. 194 de 1189, de què he parlat, tal com figura al cartulari de la Seu.

---

(4) PUJOL, *Doc.*, docs. IV i VI. Veg. RUSSELL-GEBBETT, text 18.

(5) J. MIRET I SANS, *Aplech de documents dels segles XIe y XIIe per a l'estudi de la llengua catalana*, BRABLB, VI (1912), 165-167. Veg. RUSSELL-GEBBETT, text 19.

(6) JOAQUIM MOLAS, *Literatura catalana antiga. I. El segle XIII* (Barcelona), 24.

(7) FERRAN SOLDEVILA, *Història de Catalunya* (Barcelona 1963), 202.

(8) ANTONI PLADEVALL en el seu article *Libri antiquitatum ecclesiae cathedralis*, dins GEC, IX, 131, afirma que aquests llibres foren redactats al començament del segle XIII, mentre que ANGEL FABREGA i JOSEP BAUCELLS, *Catàleg de l'Arxiu Capitular de la S.E. Catedral de Barcelona* (Barcelona 1969), 6, diuen que són de mitjan segle XIII.

Lib. Ant. IV doc. 194.

Notum sit cunctis . quod ego raimundus dei gratia barchinonensis episcopus τ conventus ijusdem michi subditus venio ad diffinimentum τ positionem cum omnibus vobis laboratoribus ipsius mei castri episcopalis . ut vos τ progenies vestra atque posteritas per singulas iovas τ per bestiis τ hominibus quas solebatis liberare ad triturandum michi τ antecessoribus meis. donetis michi τ successoribus meis annuatim in festo sancti michael per censum. singula parilia gallinarum unusquique: mansus de illis qui ibi sunt τ erunt . Si quis hoc fregerit supradicta in duplo componat τ in super maneat firmum semper . Actum est hoc. VI. idus octobris. Anno domini M C L XXX VIIII — S† puculli de trui. S† Johannis de coma pregona. S† raimundi de canedino. S† petri . de pinu. S† raimundi de valle. S† natalis. S† februari. S† Johannis dalmatii. S† bernardi oriol. S† raimundi de ballomar. S† bernardi de bardinis. S† arnalli comte. S† johannis de bassa. S† venrelli de gomar. S† arnalli paschalis. S† guillelmi góz. S† raimundi de pineta. S† arnalli de verdeger. S† raimundi de podio oriol. S† guillelmi de sancto johanne. S† num Petri de corron scriptoris qui hoc scripsit die τ anno quo supra

2. *Transcripció*

Com és de rigor en l'edició de documents antics en llengua romànica, caldria en aquest cas establir una transcripció paleogràfica-diplomàtica sobre la qual hauríem d'establir la interpretativa o crítica que facilités la comprensió i l'estudi posterior. Però com que el nostre text és breu i clar d'escriptura, he decidit que en lloc de la transcripció primera seria millor de reproduir en facsímil el text; més que un intent de transcriure el document, crec que és millor de reproduir el document mateix si és possible.

En la transcripció interpretativa que dono a continuació, i que servirà de base per a l'estudi lingüístic, he respectat l'ordre de les línies, numerades, del text del cartulari; les normes que he seguit són les següents:

— La solució d'abreviatures és escrita sempre en cursiva: R*amon*.
— Les majúscules i minúscules són regularitzades segons el criteri modern.
— La puntuació és feta d'acord amb el sentit que donem a la cadena escrita; al capítol de sintaxi de l'oració justifico la puntuació.
— Els accents són posats d'acord amb les normes actuals.
— Es respecta la nota tironiana ⁊ en el dubte de transcriure-la com a *et* llatina o *e* romànica.
— La separació de mots enclítics i proclítics és feta d'acord amb les normes actuals vigents, però s'indiquen amb un punt volat les elisions que avui no es representen gràficament, o els pronoms febles, *hi, ho,* sense hac inicial.
— Les correccions o els afegits que he cregut convenient d'introduir en el text són entre claudàtors.
— Regularitzo l'ús de *i* i *j* i *u* i *v*, però indico la grafia original a l'aparat crític.
— Qualsevol peculiaritat del text i de la transcripció és indicada a l'aparat crític.

1 Do*mi*no barch*i*no*nensi* e*pisco*po exe-
2 unt de castro E*pisco*pali XXX paria ga-
3 llinaru*m* ⁊ cauponu*m* enfre jovas e cens
4 ⁊ XIII p*er*nas de carne salada ⁊ XXIIII
5 sol*idos*; d'altra part de IIII or porcs ⁊ p*er* esters
6 VIII sol*idos* censals e X moutons ⁊ IIII
7 agnels; ⁊ de molino de Guisèn I sexter
8 de blad, et de molino d'Avida las duas
9 partz, e del mas de sa Cortada so q*uar*t de
10 so que.n eiz, e de n'Arsèn d'Avida s'agrer
11 de so que.n eiz ester sa caponada, e d'una
12 ysla d'en Venrel Fossar lo q*uar*t e.l brassa-
13 ge, e del mas de s'Albareda la tersa part
14 de la tascha de tota re que.n escha, ⁊ de
15 tot home o femna que.s moira e[n.]s castel

Dño barchonesi cpo. cxt
unr de castro epōla. xxx. parra ga
llinarū ⁊ caponū. enfre jouas coens.
⁊. xiii. ṗmas de carne salada. ⁊. xx. iij.
sol dautra part de. iij. preest. ⁊ ꝓstres
viii. sol censals. c. x. moutons. ⁊. iij.
agnels. ⁊ de molino de guisen. ⁊ soyrer
de blad. et de molino dauyda las duas
parts. edel mas de sacortada. lo qrt de
so quen ers. ede narsen dauyda la qrt
de so quen ers. eber la caponada. edina
ysla den uenrel fossar. lo qrt el bralla
ge. edel mas de salbarredi. la terça part
de la talcha de tota re quen elcha. ⁊ de
tot home o femna quel moura el castel.
que fassa lenha la terça part es del bisbe.
de so que lassina als senecs. eprotz ans
xi. qrtels de talur censals. una mugeta
anula de bous. cuna emina al mas de
pereira. cal rendr an. v. sorters de blat
censals a tota mesura. de quelos. ela
terça part dels establiments que fi fa
llo. el qrt de las ujnas bisbals de tot
sim qrtz. el qrt de. p. del mas que clerc
allosbe. etemo ꝓcu. ede calcu mas de las
jugclsas. on bethas. ajs. ⁊. fromatge. c. ij.
sol de ujndemas de dos mas ⁊ del mas
den uenrel la joua. edel mas den. R. de
la scarsa joua. den biroll la joua. del mas
den. p. de la guardia la joua. ede tots
los omes que de jugclsa son. reagi. ab
los. ases.

que fassa leissa la terza part és del bisbe
de so que lassarà als senors, e per totz ans
VI quarteras de balat censals, una migera
a vila de Bous, e una emina al mas de
Pereira, e al terser an V sexters de blat
censals a bona mesura de questas, e la
tersa part dels establimentz que s.i fa-
sso, e.l quart de sas vinas bisbals de tot
s'an quintz, e.l quint de Pere del mas que él tol
al bisbe e ten.o per seu, e de cascú mas de sas
pagesias on bèstias aja I formage, e II
solidos de vindemias de dos mas, τ des mas
d'en Venrel sa jova, e des mas d'en Ramon de
sa Scara sa jova, d'en Bertolí sa jova, del
mas de Pere de sa Guàrdia sa jova, e de tots
sos omes que de pagesia són [son] tragí ab
sos ases.

---

3 *jouas, ecens*
4 *XX iiij.*
5 *iiii or/.;* addició interlineal
6 *Ilij.*
8 *dauida*
9 *edel, q\u/rt;* signe *u* interlineal
10 *ede narsen daujda, sa grer*
11 *quen, eduna*
12 *ysla*: mantinc en aquest cas la *y* del document. *den venrel fossar*: penso que 'fossar' ja és un nom propi, topònim o antropònim.
13 *edel, salbareda.*
14 quen escha.
15 *ques moira es castel:* crec que cal prendre el mot castell en el sentit de 'terme'. La contracció representant *en es castell,* potser només és gràfica, però pot haver afectat la pronunciació, en posició proclítica. Russell-Gebbett (pàg. 51) sobre un original *Eles exides* transcriu *E'les exides* en el sentit *E en les exides.*
17 *eptots*
18 q\u/rtes: signe *u* interlineal; veg. l. 9
19 *auila, euna emjna*
20 *eal*
21 *ela*
23 *q\u/rt,* veg. línia 9, *ujnas*
24 *eltol*
25 *albisbe, eteno pseu*
26 *aja, e ij.*
27 *ujndemias*
28 *den, joua, edel, den*

29 *sa scara* (per 's'escara'), respecto la grafia antiga pel seu interès lingüístic (vg. Glossarium ESCARA, p. 100), *den btoli*

30 *den, ioua, ede*

31 *pagesiá:* l'accent sobre la *a* probablement indica una contracció del plural 'pagesias'. L'addició [son] és estrictament hipotètica, encara que l'accent sembla indicar-hi una supressió, però tant podria ésser 'son tragí', considerant-hi un possessiu, com 'so tragí' o 'lo tragí', si pensem en un article.

III. ANALISI LINGUÍSTICA

1. *Grafia*

n *gn*: *agnels* 7; el dígraf *gn* és sens dubte per influència culta del llatí litúrgic *(Agnus Dei)*.
n : *senors* 17, *ans* 17, *an* 20, *vinas* 23.

l *l* : *agnels* 8, *leissa*, *castel* 15, *lassarà* 16, *Venrel* 12, 28. La grafia *ll* de *gallinarum* 3, obeeix a la forma llatina del mot.

z en posició intervocàlica: *—s—*; *Guisèn* 7, *mesura* 21, *pagesias* 26, 31, *ases* 32.

s en posició intervocàlica: *—ss—*: *brassatge* 11, *fassa* 16, *fasso* 23, *fossar* 12.
En altres posicions generalment és *—s—*: *ysla* 12, *tascha* 14, *salada* 4.
Excepte:
s— *sa* 9, *so* 9, 10, 17, *salada* 4, *scara* 6.
—z— *terza* 16 (cf. *tersa* 13, *terser* 20).
—x— *sexter* 7, 8, per 'sester'. És una grafia etimològica.
c— *censals* 6, 18. 21.

ŝ *—tz* final: *partz* 9, *establimentz* 22, *quintz* 24, *totz* 30.

Excepte en els plurals finals *—tz*, potser ja coincidien en una pronunciació fricativa [s], tant les consonants originàriament fricatives, com les provinents de grups que havien tingut una primera solució romànica africada ($c^{e,i}$, $ç^{a,o,u}$). Coromines estableix l'àrea del Baix Llobregat i del Vallès dins la zona on aquesta confusió ja era un fet al segle XIII (1). En el nostre text, l'alternança de les grafies *tersa, terza, terser* sembla que reforci la hipòtesi de la confusió, almenys en posició interna, però s'ha de tenir en compte la influència de la grafia occitana, que ha pogut produir aquestes vacillacions; en general, el text desconeix les solucions més genuïnament catalanes amb $c^{e,i}$, $ç^{a,o,u}$ i dóna una solució *—ss—* a l'estil provençal: cat. *braçatge*, per *brassage* (2).

(1) COROMINES, *Edll*, I, 25 i mapa II.
(2) GMLC, III, s.v. *braciaticum*.

š *iz* en posició final tònica: *eiz* 10.
iss en posició intervocàlica posttònica: *leissa* 16.
ss en posició intervocàlica pretònica: *lassarà* 17.
s en posició implosiva: *escha* 14. En aquest cas potser es tracta d'un so [s] davant velar.
ž̂ ǧ^{e} *brassage* 12-13 *migera* 18 *formage* 26. No es pot descartar la possibilitat que la pronunciació fos ž̂ en aquests casos, però la pronunciació actual a Castellbisbal és ž̂.
qu^{e,i} *que* 16, *quint* 24, *questas* 21.
ž j^{o,a} (I paleogràfica) *jovas* 3, *aja* 26, *jovas* 28, 29, 30.
g^{ei} *pagesias* 26, *pagesia* 31, *tragi* 30.
k c^{a,o,u} *castell* 15, *porcs* 5, *sa Cortada* 9, *cascú* 25, *scara* 29.
ch^{a} *tascha* 14, *escha*, 14.
qu (diftong creixent) *quart* 9, 12, 23, *quarteras* 18.
t Hi ha vacil·lació en posició final *d/t: blad* 8, *balat* 18, *blat* 20.
r Es conserva en posició final, tant en singular: *sexter* 7, *agrer* 10, *ester* 11, *fossar* 12, *terser* 20, com en plural: *esters* 5, *senors* 17, *sexters* 20.

Observem que en els grups de fonemes nasals i laterals, no hi ha distinció gràfica entre alveolars i palatals: [n] *cen*sals, [n̬] se*n*ors // [l] censa*l*s, [l̬] agnel*s*.

Les grafies amb què es representa el fonema [š], provinent del grup llatí CS (X) reflecteixen clarament una influència occitana: EXIRE > occità *eissir* [*eisír*]; català *eixir* [eší].

2. *Fonètica*

2.1. *Vocals tòniques*

A. Com és normal en català, es conserva generalment la A tònica llatina: *aja* 26 (<*HAVIAT), *fassa* 16, *fasso* 22 (<FACIAT), *brassage* 12 (<BRACIATICUM).

—AX—>—*es*—: LAXAT > *leissa* 16.

—ARIU, —ARIA >—*er*, —*era*: AGRARIU > *agrer* 10, SEXTARIU > *sexter* 20, TERTIARIU > *terser* 20, QUARTARIAS > *quarteres* 18. Aquesta reducció és molt antiga dins el comtat de Barcelona, com ha demostrat Aebischer (3). Per això, el nom propi *Pereira* 20 (ARIA > eira) crec que deu ésser al·lògen (veg. Glossari s.v. *Pereira*).

E, I. El timbre (ę, e) cal deduir-lo de la pronunciació moderna, tenint en compte, en el domini del català oriental, l'etapa intermèdia amb ę tònica. Així, l'element germànic —SIN— (DIS) > *sęn*, a *Guisèn* 7, *Arsèn* 10, paral·lel a Gombrèn (< Gumesind) (4); INFRÁ > *enfre* 3 [ęn-

(3) AEBISCHER, *Suf.—ARIUS*. Veg. també JULES RONJAT, *Grammaire istorique* I (Montpeller 1937), 196-197, on, seguint M. A. THOMAS, apunta una possible influència germànica en la reducció —ARIUS>—*er*.
(4) COROMINES, *Top. Cat*, I, 32-40. El DCVB dóna *Elisén* amb *é*, crec que impròpiament puix que conté la forma —*sèn*<—SINDIS.

fre], cf. INTER [entre] en català oriental. EPISCOPU > *bisbe* 25 i EPISCOPALES > *bisbals* 23, són mots mig savis (cf. cast. ant. *besbo*). No hi ha inflexió en el cas de *E* davant *iod*: BESTIAS > *bèstias* 26 (cf. DCVB s.v. *bístias*), EXTERIU(S) > *esters* 5, *ester* 11 (cf. DCVB s.v. *estrs*); no sabem si la pronúncia atenyia la [é] en tots aquests casos o potser només en *ester*, desconegut avui dia a la contrada, però *bèstia* a tot el domini oriental. Les formes rizotòniques *eiz* 10 (< EXIT) i *escha* 14 tampoc no presenten inflexió en *i* com és corrent en el català medieval *(ix, ixca)*; aquestes formes amb *e* semblen pròximes a les occitanes *eis, teis, iesca*, però enlloc del nostre text no trobem rastre de la diftongació *ĕ* > *ie* davant iod com és corrent en occità. A les Vides de Sants rosselloneses hi ha alguns exemples de subjuntiu *esca, esquen*, que respecte al grup *—sc—* els editors creuen analògics amb els incoatius en *—esca*, com *cresca* i *meresca* (5). Això no explica, però, el manteniment de *e* en *eiz*; com en el cas de *moira* per *muira*, el nostre Capbreu pot reflectir una etapa lingüística anterior a la de la inflexió *ĕ*/*ŏ* davant iod que donà respectivament *ixca* i *muira*, tot remarcant que en aquest procés no hi ha indicis de diftongació en català.

O, U *moira* 15 (<*MORIAT) recorda els models occitans *moira, mora* (no tant el més corrent *mueira*), davant el català cqmú *muira*. Com en el cas de *eiz* per *ix*, crec que *moira* en el Capbreu, més que a una influència directa, respon a una etapa anterior al procés d'inflexió *ŏ*>*u* davant iod; en tot cas, a les Vides de Sants apareixen les formes reduïdes *mur, mura, mures* (en comptes dels comuns *muir, muira* i *muires* respectivament) que Coromines creu analògiques de *cus, cosir, tus, tossir* (6). En canvi, al Capbreu ja trobem la forma genuïna catalana *duas* (<DŪAS), inflexionada, davant l'occità *doas*, ja que en català la *o* tancada en hiatus amb una altra vocal tendeix a tancar-se en *u* (7).

2.2. *Vocals àtones*

A-E No s'observa una confusió gràfica general entre aquestes dues vocals en posició àtona. Observem que els plurals femenins terminen en *—as, duas* 8, *vinas* 23, però, com exposaré a Morfosintaxi (pàg. 32), no es tracta d'una neutralització dels plurals *—es*, sinó, més aviat, d'una influència gràfica llatina o occitana, ja que tenim sempre finals amb *—es* quan es tracta de noms masculins: *omes* 31, *ases* 32. Tampoc no hi ha confusió entre els finals masculins amb *—e: brassage* 13, *home* 15, *formage* 26; i els femenins amb *—a: femna* 15, *migera* 18.

En posició pretònica hi ha dues confusions: *lassarà* 15 (per *lleixarà*), que contrasta amb la forma rizotònica *leissa* 16, i *albareda* (per *albereda*). La forma *albareda* és la que registren normalment

(5) COROMINES, *Lleures*, 295 i 318; M & N, *Vides*, I, 36-37, 48 i 58.
(6) COROMINES, *Lleures*, 295 i 317; M & N, *Vides*, I, 36.
(7) BADIA, *Gram. Hist.*, 148.

els documents anteriors llatins, però el 1189 ja apareix la forma *albereda* (8). Coromines, a propòsit d'aquesta confusió en posició pretònica, afirma que en els dialectes orientals «el fet ja estava consumat des d'una data primerenca» mentre que «en final absoluta sovintegen menys les confusions de *a* amb *e*, si bé no constitueixen una raresa» (9). En el cas d'*albareda* pot haver hagut també una influència de la *r* pròxima (10).

O-U No s'observa confusió gràfica entre aquestes vocals: *moutons* 6, *Cortada* 9, *caponada* 11, *Fossar* 12, *fasso* 23, *ten.o* 25, *formage* 26, *Bertolí* 29. Tampoc hi ha reducció dels diftongs creixents: *quarteras* 18, *Guàrdia* 30.

2.3. *Consonants*

2.3.1. *Consonants inicials*

Amb tota probabilitat podem afirmar que la pronunciació de la *l*— inicial ja era palatal en el lloc i l'època de redacció del nostre document, excepte, naturalment, en el cas de l'article *lo, la: leissa* 16, *lassarà* 17.

En el grup inicial *bl*— s'observa una alternança entre la forma corrent: *blad* 8, *blat* 20 i *balad* 18. D'entre la nombrosa documentació d'aquest mot recollida al GMLC (11), no apareix cap vegada la forma *balad* amb *a* epentètica; no sabria dir si aquesta forma respon a un error del copista o a una pronunciació popular.

2.3.2. *Consonants intervocàliques*

La reducció del grup geminat llatí —LL— en VILLA>*vila* 19, respon al fet que, segons Coromines (12), el llatí vulgar gallo-romànic, incloent-hi el de Catalunya i el de Rètia, reduïa —LL—>—l— darrera vocal llarga per compensació quantitativa. Però en canvi en el mot *Venrel* (<VENÉRÉLLUS) (13) hi ha pronunciació [l].

El grup *l*+consonant es manté intacte a *albareda* 13, *altra* 5, però es vocalitza la *l* en *moutons* 6. La *u* adventícia de *cauponum* 3, al costat de *caponada* 11, pot ésser deguda a una ultracorrecció. Aquest fenòmen és molt característic de l'occità, però també era molt conegut en català antic (14), potser ajudat per la influència occitana de què seria una mostra aquesta ultracorrecció.

---

(8) GMLC I, s.v. *albareda*.
(9) COROMINES, *Lleures*, 295.
(10) VENY, *Regiment*, 110.
(11) GMLC, I, s.v. *bladum*.
(12) COROMINES, *Lleures*, 295.
(13) BASTARDAS, *Els noms*, 225-236.
(14) COROMINES, *Lleures*, 261 i 302; BADIA *Gram. Hist.*, 92. He recollit també 'fembres' als *Diàlegs de Sant Gregori* II, ed. SOBERANAS (Barcelona ENL 1968), 85.

El grup —KS— (LAXARE, EXIRE), malgrat les diverses grafies que he exposat abans, no pot haver donat sinó [š] en català en qualsevol posició: EXIT>*eix*, LAXAT>*leissa* [lęša] 16, LAXARE+AT>*lassarà* [ļašará] 17. És evident que en *escha* el grup —*sc*— no té res a veure amb EXEAT, sinó que és analògic als incoatius en —*esca* com *cresca, meresca;* vegeu Fonètica (pàg. 27) i Verb (pàg. 56).

Malgrat la identitat gràfica, cal distingir entre el fonema africat [ǯ] provinent del grup T'K: *formage* 26 (<FORMATICU), *brassage* 13 (<BRACIATICU), del compost de *mig: migera* 18, i el fricatiu [ž] provinent de G[e,i] llatina: *pagesia* 31, *tragí* 30. La [g] d'*agrer* 10 (<AGRARIU) no presenta cap dificultat. Vegeu, però, nota a la pàg. 26.

En els mots *home* i *femna* 15, malgrat la semblança d'origen (HOMINE, FEMINA), la terminació diferent ha determinat en català una evolució divergent. Així, en HOMINE la caiguda de la vocal final E va arrossegar també la consonant N esdevinguda final, de manera que només romangueren les dues síl·labes primeres (HOMI(NE)>*home*), semblantment a FRAXINU>*freixe*, ASINU>*ase*. Aques no és el cas del castellà, on el manteniment de la síl·laba final, va empènyer el mot HOMINE vers una solució idèntica a la de FEMINA.

En el mot FEMINA, la vocal final *a* no cau, de manera que es manté la consonant anterior —N—. Aleshores, per caiguda de la vocal posttònica I es forma el grup M'N: *femna;* en aquest estadi arcaic trobem documentat el mot en el nostre document, però, com és ben sabut, el grup M'N evoluciona vers *mbr* (amb *b* epentètica), ço que dóna un resultat *fembra* que ja es registra al segle XIII (14).

En el grup secundari N'R (VENERELLU>*Ven'rell*) produït per la caiguda de la vocal pretònica, encara no havia aparegut la consonant *d* epentètica, que donaria un resulta final: *Vendrell*. Però aquesta solució amb *d* no és general, ja que el grup originari, amb [r] vibrant múltiple, és encara viu als parlars del Nord i a Mallorca. Veny hi troba encara vacil·lació a Lleida en ple segle XIV: *engenrar*, però *engendrar* i *tendres* (15).

Isla 12 (gr. *Ysla*) provinent d'INSULA, presenta encara el grup secundari S'L que no ha assolit la total evolució (S'L>*ll*): *illa*. El DCVB (16) atribueix una procedència castellana als exemples d'*isla* que recull del s. XIV, però a la vista del nostre exemple i de la raresa dels castellanismes en català a l'Edat Mitjana, penso que més aviat es tracta d'un arcaisme. A més, sembla que la forma INSULA, sense reducció del grup S'L>*ll*, ha deixat rastre en la toponímia catalana. Segons Coromines, hi ha alguns topònims que conserven el grup consonàntic —(N)S'L— més o menys transformat; així, a Benasc hi ha la Llinsola (<ILLA INSULA) (17); Sirlella (<s'Islella), amb rotació s>r, a la vall de Camprodon (18). Respecte a Ingla (Andorra), si admetem el raonament de Coromines que

(15) VENY, *Regiment*, 118-119.
(16) DCVB, VI, s.v. *isla*.
(17) COROMINES, *Edll*, I, 58.
(18) COROMINES, *Edll*, II, 128-129.

fa venir aquest nom d'INSULA, a la vista de l'evolució fonètica extrema que proposa, no sembla que es pugui atribuir a una influència culta el manteniment hipotètic i temporal de la N (19). El grup —NS— d'INSULA ja fou reduït a —s— en llatí vulgar segons Grandgent, probablement per nasalització de la vocal precedent (20); en tot cas, aquesta presumpta nasalització no ha arribat al nostre romànic.

2.3.3. *Consonants finals*

No hi ha cap mena de dubte que la grafia —*l* final correspon a un so [*l*] en els casos que prové de LL llatina precedida de vocal breu: *castel* 15 (<CASTĔLLU), *Venrel* 12, 28 (<VENERĔLLU), i fins i tot en *él* 24 que interpreto com a pronom fort *ell;* però hi ha dubte en el cas de *tol* 24 (<TOLLET), ja que segons el DCVB (21) el verb *toldre* (>TOLLERE) es conjugava «segons el model 'moldre', però afegint-hi formes amb *ll* quan la *l* del radical és final o intervocàlica: així, en el present d'indicatiu, a més de les formes *tolc, tols, tol*... s'usaven *toll, tolls, toll*...». Com que s'ha perdut l'ús viu d'aquest verb a la comarca, no sabrem, almenys fins que no disposem de noves dades inconfusibles, quina hi era la pronunciació real, vista la confusió gràfica del nostre Capbreu, però a les Vides de Sants apareixen les formes *tuła, tułes* (corresponents a *tola, toles*) amb pronunciació palatal (ço que fa suposar que concomitant a aquest fenòmen hi ha una inflexió *o>u* (22), almenys en el rossellonès antic), i en el *Llibre d'Hores* de Morella, del s. XIV, apareix sovint la forma *toll* (23). Sobre aquesta base podem suposar que la pronunciació era palatal en tots els casos, excepte en posició implosiva, davant —*c* o —*t (tolc, tolt)*, en què es realitzava com a *l* alveolar (cf. el mot *carnestoltes*).

En posició final es manté la —*n*— provinent del grup —ND— d'origen germànic: —SIND, SINDIS>*sèn, Guisèn* 7, *Arsèn* 10, però cau la N simple final germànica IN(O)>*í, Bertolí* 29 (veg. Glossari, s.v. *Arsèn, Bertolí, Guisèn*).

La *r* en posició final no presenta reducció gràfica, però no sabria dir si això és un reflex exacte de la pronúncia: *sexter* 7, *s'agrer* 10, *ester* 11, *Fossar* 12, *terser* 20; en plural: *esters* 5, *senors* 17 (24).

La consonant oclusiva dental final de *blat* 20 (*blad* 8, *balat* 18), que potser ja es deuria realitzar en un arxifonema sord T, malgrat la grafia *balad*, no pot provenir d'una forma germànica *blad* que hauria donat

(19) COROMINES, *Top. Cat.* II, 16, 17. Veg. també la nota de COROMINES respecte d'Ansalonga, *op. cit.*, 32.
(20) GRANDGENT, *Lat. Vulg.*, 121 i 197.
(21) DCVB, s.v. *toldre.*
(22) M & N, *Vides*, I, 37.
(23) *Llibre d'hores* a cura de GERMA COLON (Barcelona ENC 1960), *toll de mi escarn e honta*, 89.
(24) BADIA, *Gram. Hist.*, 250.

blau en català, sinó probablement del cèltic BLATO— segons Coromines (DECC I s.v. *blat*).

Al costat dels mots que ens mostren en aquest text un estat arcaic de la llengua, sorprèn, a primera vista, de trobar unes solucions aparentment modernes com són els plurals *omes* 31, *ases* 32. Com hem vist, la *n* final d'aquests mots cau en singular en època remota, excepte en el territori del bisbat de Girona on roman fins a la Baixa Edat Mitjana (25), però en els plurals dels mots paroxítons apareix generalment en català antic *(homens, asens)*, i es manté en els dominis occidental, valencià i eivissenc. Però, les formes plurals sense *n* són almenys tan antigues com aquelles; així, trobem *omes* ja a la versió catalana del Forum Iudicum escrita entre el 1170 i el 1190 (26), i formes com *ordes* (<ORDINES), *verges* (<VIRGINES), apareixen a les *Vides de Sants rosselloneses* (27). A l'antiga traducció catalana dels *Diàlegs* de Sant Gregori, escrita en terres gironines, trobem *omes* al costat de *jovens* (28). Tot fa creure que la reducció o l'alternança de les dues formes era corrent de molt antic en el domini del català oriental. En Bernat Metge, escriptor barceloní, només trobem *homens* (29), però la llengua de la cancelleria potser havia adoptat una forma regular que no coincidia del tot amb la popular.

Quant a l'origen de les formes *homes*, *ases*, podem considerar, en principi, dues possibilitats. 1) Formació regular de plural a partir del singular romànic *home*. 2) O bé, a partir de la forma etimològica (H)OMIN(E)S, amb reducció posterior del grup NS>*s*. Badia sembla que es decanta per la primera possibilitat: «el grupo N'S no llega a formarse en los proparoxítonos latinos del tipo HOMINES por la pérdida de la —N del singular (home) que se comunica al plural (homes); no obstante dialectalmente aparece ese grupo N'S: dialec. *hòmens*» (30).

Però a la vista de l'alternança de formes *omes* i *jovens* que he assenyalat, i de l'existència de la forma *homens* en textos barcelonins del segle XV (31), dubto que no s'hagi de considerar més aviat la segona possibilitat, és a dir, una reducció N'S>*s* que, com hem vist en el cas d'*ysla* (<INSULA) en alguns casos és ben antiga, com assenyala Badia mateix (32), encara que en aquest cas es tracta d'un grup primari.

---

(25) COROMINES, *Lleures*, 23; veg. també exemples als *Diàlegs de Sant Gregori* II, 181. En el nostre cas no ens interessa tant el manteniment de —*n* final en ribagorçà: GRIERA, *El català occidental*, BDC, VIII (1920), 50.

(26) MUNDO, *Forum Iudicum*.

(27) COROMINES, *Lleures*, 134.

(28) *Diàlegs de Sant Gregori* II: *omes* pàg. 84, lín. 15, i pàg. 87, lín. 10; *jovens* pàg. 84, lín. 16, i pàg. 85, lín. 24.

(29) MARTÍ DE RIQUER, *Obras de Bernat Metge* (Barcelona 1959). «Apologia», pàg. 159 i «Lo somni», pàg. 166.

(30) BADIA, *Gram. Hist.*, 229 i 249-250.

(31) Apareix *homens d'armes, gentils homens* al *Dietari de la Deputació del General de Catalunya*, I (Barcelona 1974), pàg. 5, any 1412.

(32) BADIA, *Gram. Hist.*, 193.

3. *Morfosintaxi*

3.1. *Plurals i femenins*

Com hem dit en parlar de les vocals àtones, tots els mots femenins acabats en *—a* formen el plural en *—as: jovas* 2, *pernas* 4, *las duas* 8, *questas* 21, *vinas* 23, *sas pagesias* 26, *bèstias* 26, *vindemias* 27, que contrasta amb els plurals en *—es* masculins dels mots acabats en *—e* en el singular: *omes* 31, *ases* 32.

Aquests plurals femenins, seguint el fil que he encetat a la Fonètica (pàg. 27), no poden correspondre a cap neutralització fonètica, que es produí en època molt més tardana. Ha de tractar-se, doncs, d'un arcaisme, gràfic o de pronunciació. En principi seria estrany d'admetre, ja en romanç, que per una convenció gràfica no es reflectís el veritable so en *e*, i més quan altres documents en llatí i àdhuc en català de l'època, com els Greuges dels homes d'Escales o les Homilies d'Organyà, fan sempre els plurals femenins en *—es*. Com que molts d'aquests documents són del domini occidental, i en canvi tant el nostre Capbreu com la traducció catalana del Forum Iudicum (33) fan aquests plurals en *—as* (*las res del defunt* en el Forum Iudicum), hom podria pensar que en el domini oriental aquesta evolució fou posterior i que aquesta grafia reflecteix un estadi arcaic però real de la llengua al segle XII per al domini oriental. Però en un document en llatí de Sant Pere de Vilamajor (Vallès Oriental) del segle XI (a. 1060) apareixen formes com *pugera .j. de faves* 13, *t(er)canes de faves* 39, *quartera de faves* 48, *Brugeres* 44-45 (al costat de *Brugera* 43-44) (34), ço que contradiu la hipòtesi anterior i fa suposar que els plurals femenins en *—as* del nostre Capbreu (i del Forum Iudicum) responen a una convenció o arcaisme gràfic més que no pas a una realitat fonètica.

El procés *—AS> —es* en els plurals només és compartit dintre les llengues romàniques hispanes pel català i el lleonès (35). Coromines, a propòsit de la palatalització de la L— inicial en català, ja observa que aquest fenòmen també és compartit pel lleonès, i remarca la coincidència en el substrat indoeuropeu de les dues àrees, per altra banda separades i sense contacte mutu (36). Contràriament al que afirmava Menéndez Pidal (37), no es pot demostrar ni admetre que aquests trets ha-

---

(33) MUNDÓ, *Forum Iudicum.*

(34) ANSCARI M. MUNDÓ, *Domains and rights of Sant Pere de Vilamajor (Catalonia): a polyptysch of c.* 950 *and c.* 1060 «SPECULUM» XLIX (Cambridge, Massachusetts, abril 1974), 238-257.

(35) ALONSO ZAMORA VICENTE, *Dialectologia española* (Madrid 1974) 238-257.

(36) COROMINES, *Edll*, I, 82.

(37) R. MENÉNDEZ PIDAL, ELH, I, LXXXVIII. És evident que Álvaro Galmés de Fuentes, que ja havia sostingut aquesta teoria de Menéndez Pidal a *Los plurales femeninos en los dialectos mozárabes* BRAE, XLXV (1966), 53-67, confon en català la formació dels plurals femenins en *—es* amb la neutralització posterior de *a/e* àtones (que afecta òbvia-

gin estat mai estesos per tota la península en època visigòtica (38).

Els plurals masculins acabats en consonant es formen regularment afegint-hi el morfema *—s: porcs* 5, *censals* 6, *moutons* 6, *agnels* 7, *sexters* 20, *bisbals* 23. Llurs característiques fonètiques, així com la dels acabats en *—tz*, també masculins: *partz* 9, *establimentz* 22, *totz* 30, i les formes *omes* 31, *ases* 32, ja han estat tractades oportunament. La forma *quintz* 24, com veurem, no correspon a un plural.

En el nostre document ja trobem oposició de gènere en els cardinals: *las duas parts* 8, *dos mas* 27.

Quant a la forma *mas*, que ha d'ésser plural per força: *dos mas*, si no es tracta d'una errata, pot respondre a un plural del tipus *—s+s> —s* simple, «com és de llei en occità antic i en francès: cosa estranya al català en general, i excepcionalment en el llenguatge de les *Vides*...» (39). En la traducció citada del Forum Iudicum, al costat de plurals masculins en *—ses, enfresis meses*, hi trobem el grup *de las res del defunt* on la forma plural *res* tant pot ésser del tipus *—s+s>—s* (prenent com a forma del singular *res*), com que es tracti d'una formació regular a partir del singular *re*.

3.2. *Article determinat*

3.2.1. *Introducció històrica*

Es particularment interessant la qüestió de l'article definit en el nostre document, ja que ens trobem amb una veritable barreja en l'ús de les formes derivades d'ILLU i d'IPSU.

Lausberg (40) afirma que la funció identificadora de l'article determinat fa el pronom identificador IPSE especialment apte perquè sigui usat com a article, de manera que IPSE representa l'estrat més antic

---

ment tots els plurals siguin masculins 'formatges' o femenins), quan afirma «...los hechos, a este respecto, del catalán son complejos, por lo que tardó en generalizarse, para los plurales femeninos, la grafía *—es*. Todavía, en Barcelona, era frecuente ortografiar *—as* los referidos plurales, antes del establecimiento, en 1913, de la ortografía actual, porque la pronunciación no ayudaba a preferir ninguna grafía», *El mozárabe de Murcia en el Libro de Repartimiento*, dins «Miscel·lània Aramon i Serra», EUC XXIII (1979), 235.

(38) COROMINES, *Edll*, I, 52.

(39) M & N, *Vides*, I, 15.

(40) HEINRICH LAUSBERG, *Lingüística romànica*, II, 208-217. Veg. també GRANDGENT, *Lat. Vulg.*, 69-72. Potser el primer que s'adonà de l'existència d'un article romànic derivat d'IPSU fou Manuel Milà i Fontanals, en el seu escrit *Un misterio provenzal. Un artículo neo-latino*, publicat al «Diario de Barcelona» el febrer de 1870, reproduït a *Obras completas V* (Barcelona 1893), 405-409. Milà dedueix el caràcter d'aquest article de l'estudi del *Misteri de Santa Agnès* «escrito en lengua de oc, probablemente en Provenza, á principios del siglo XIV» (pàg. 405) i dels testi-

de la forma de l'article en romànic, que encara subsisteix en sard i en el català balear, però que també la funció demostrativa de l'article determinat converteix el pronom demostratiu ILLE en singularment apropiat per a ésser usat com a article, ja que al·ludeix a un individu (real o personal) que no es troba ni en la proximitat del qui parla ni de la d'aquell amb qui es parla, és a dir, a l'individu absent, i que com a tal s'ha imposat en la major part de la Romània.

Deixant a part, de moment, l'evolució de l'ús d'aquestes formes d'article en altres dominis de la Romània, estudiarem la història de l'article en català. Antoni Griera (41), que fou un dels primers que estudià aquesta qüestió, es planteja de bon principi «el problema de saber quin era l'article en el català preliterari» tenint en compte la presència d'IPSU, IPSA com a articles en el balear i en el parlar de la Costa de Llevant, ultra la toponímia i el testimoni dels documents antics en tot el domini occidental català. Segons Griera «els demostratius ILLE, IPSE ja prengueren en llatí la funció d'article» però «llur distribució diversa en els diferents dominis és posterior i ens fa suposar l'existència de dues tendències en l'adopció de l'article: l'una cap al domini de l'IPSU; l'altra, més forta, assegurant l'absolut triomf d'ILLU mitjançant les llengües literàries».

---

monis catalans documentals o orals, i el compara amb l'article sard. Respecte a l'extensió de l'ús oral a Catalunya, ens dóna la notícia, ben interessant, que «su uso se ha conservado o se conservaba hace poco en un barrio de Olot y se mantiene en la costa de Levante...» (pàg. 408). També de Milà: *Mélanges de langue catalane; article derivé de IPSE*, «Revue des langues romanes» XI (1877), 226. A. Morel-Fatio se'n fa eco a la seva *Note sur l'article derivé d'ipse dans les dialectes catalans*, «Mélanges Renier» (Paris 1887), 9-15. Ja en aquest segle: A. M. Alcover, *Per què serveix la toponimia: L'article ES y SA dins la toponimia catalana*, «Bolletí del Diccionari de la llengua catalana» II (1904-1905), 347-360, i *Escorcolls toponímics i gentilicis. Els articles ES, S', SA dins la toponimia actual del Principat*, al mateix «Bolletí» IX (1916-1917), 349-352; X. Carbó, *Els pobles de la costa de Llevant que usen els articles ES i SA*, «Butlletí de Dialectologia Catalana» V (1917), 50-60. En fa un estudi ben interessant Pierre Rokseth: *L'article majorquin et l'article roman dérivé de IPSE*, «Biblioteca Filològica» XIII (Barcelona 1921), 86-100. Paul Aebischer tracta fonamentalment aquesta qüestió al seu estudi *Contribution à la protohistoire des articles ILLE et IPSE dans les langues romanes*, «Cultura Neolatina» VIII (1948), 181-203, i també en fa referència a *Repartition et survivance des deux types ISCLA I(N)SULA dans les langues romanes. Étude de stratigrafie linguistique* «Boletim de filologia» XIII (1952), 185-200 i a *Les graphies toponymiques «Sebre» et «Balaguet» de la «Chanson de Roland», ms. Digby*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» XXVIII (1960), 185-209. Aquests tres articles de Paul Aebischer són publicats també dins la *Miscelánea Paul Aebischer* de la «Biblioteca Filológica-histórica» IX (Sant Cugat del Vallès 1963).

(41) GRIERA, *Art.*, 50-60.

Griera aprofita per al seu estudi els materials publicats per P. Pujol i Miret i Sans, que es refereixen a les parles occidentals. De l'anàlisi d'aquests documents Griera dedueix que «IPSU, IPSA tenen llur domini exclusiu en els documents dels segles X i XI... en canvi l'*es* i el *sa* perden terreny durant el segle XII i primera meitat del XIII, baldament compareguin encara en els noms de lloc i en els documents marcadament vulgars».

Respecte a «les formes *el, la, los, les*, compareixen, vers la darreria del segle XI, en documents redactats totalment en pla català i de procedència jurídica la majoria». Encara que no hem trobat gaires documents catalans redactats en veritable 'pla català' en el segle XI, crec que té raó Griera quan diu que les formes *el, la* són usades en època preliterària preferentment en documents jurídics en romanç o en llatí arromançat, com mostra també Russell-Gebbett (41 bis). La raó pot ésser, a més de les influències foranes que comentarem més endavant, el fet que les formes femenines d'IPSU coincideixen en romanç amb les formes reduïdes de la 3.ª persona del possessiu: *sa, ses*. Així, en el primer document català conegut, la traducció del Forum Iudicum, que segons Mundó és del començament del segle XII, i que fou redactada amb tota probabilitat dins la zona del català oriental, no s'usa un altre article sinó el derivat d'ILLU, i les formes *sa vida* i *sa mort* corresponen al possessiu en l'original llatí (42).

Segurament que la precisió i claredat dels documents jurídics no permetien aquesta ambigüitat, però, en canvi, en els documents redactats en llatí, com que no existia confusió entre les formes IPSA(M) i SUA(M), la forma IPSA amb valor d'article tingué vigència fins al moment de les influències literàries foranes.

En el Cartulari de Sant Cugat, redactat al mateix monestir, és a dir, no gaire lluny de Castellbisbal, apareix exclusivament la forma IPSU fins al doc. 964, a. 1145, on apareix la forma *illum suum alodium*; fins al 1158 (doc. 1022) no trobem formes paral·leles: *illum mansum*. A partir d'aquesta data fins al 1162 la forma ILLE apareix regularment, però amb predomini d'IPSE, amb una proporció aproximada de 10 per a ILLE contra 20 per a IPSE.

En aquest període apareix en aquest cartulari la primera escriptura redactada per Pere de Corró, escrivà (doc. 1075, a. 1159) presumpte autor del Capbreu de Castellbisbal; com que amb aquest nom d'escrivà (sense que puguem destriar quines pertanyen al pare o al fill) apareixen 38 escriptures en aquest Cartulari de Sant Cugat, fins al doc. 1254 del 1205, que omplen un període de 46 anys d'activitat, podem resseguir ben bé l'evolució d'ús de les dues formes d'article en aquest període, d'una manera bastant regular. Haig de dir que no és fàcil de destriar sempre amb prou encert en els documents llatins que analitzo, les funcions d'IPSE, ja que, a més d'ésser emprat com a article, fou usat també com a pronom anafòric de tercera persona i, sobretot, com a demostratiu, com demostra

(41 bis) RUSSELL-GEBBETT, 44.

(42) Precisió facilitada personalment per Anscari M. Mundó.

Bastardas (43). He intentat de perfilar al màxim els usos diversos en la meva tria, fent-hi constar només els que crec que tenen només funció d'article; no puc excloure, però, la possibilitat que en algun exemple més aviat es tracti d'un adjectiu demostratiu, de valor pròxima a la de l'article. Tanmateix crec que la relació és prou illustrativa.

Pere de Corró

Doc.	any	IPSU	ILLU
1027	1159	ipsa villa de Mazchefa ipsam albergam	
1049	1163-64	ad ipsam Guardiolam ipso prato ipsa fira	
1054	1165	R. de ipsa Guardia ipsius loci cum ipso abate	illum honorem illas toltas et forcias illum pratum
1075	1170	ipsius loci	illum mansum
1082	1172	ad ipsum locum ipse vero honor	illam suam hereditatem
1084	1172	Arnallus de ipsis Curtibus St. Mathei de ipsa Serra	illa fexa terre
1086	1173	ipsum mansum ipsum quintum ipsam domus	
1114	1178	totus ipsius molendini ipsius castri de Albiniam	illam meam dominicatu- ram
1117	1178	ipsa Rocha ipsos schatos ipsum censum ipso frumento ipsam Abadalem	omnem illum honorem illam aliam pariliatam illa empcione illam tenedonem illam vineam
1123	1179		illum mansum totum illum honorem
1131	1179	ad ipsam olivariam rotundam	illam vineam

(43) BASTARDAS, *Lat. Med.*, 67-70.

1132	1180	Ipsum vilare de Coma Ruga prope ipsum Venrel ipsa serra ipsum marc ipsa via ad ipsum Calerium in ipsa aqua ad ipsa columna in ipsa calciata usque ipsam aquam in ipsa strata	
1137	1181	ad ipsam Celatam	illo alodio illas supradictas V modiatas
1142	1182	subtus ipsum regum	de illo meo alodio
1143	1182	ante portam ipsius canonice in ipso calle	illam domum meam
1144	1182		illa donacione de illis duabus modiatis in illa mea pariliata
1152	1184		in illa mae alodia
1158	1185		illum mansum
1159	1185	ipsam villam ipsas Curtes ipsos Albars ipsis Iuglars	illa mea alodia illas meas domos
1163	1186		illum mansum
1177	1188		illum honorem
1186	1192	ipsam suam domum ipso instrumento ipsum feudum cum ipsis C macemutinis	illum mansum illum honorem toto illo alodio
1188	1193	ipsius honoris ipsam meam malleolam	illam mediatem (tocius ipsius honoris) illam laxationem illum honorem
1193	1193	per censum ipsius mansi	illum mansum

1198	1193		illum mansum
1199	1193	honore de ipsis Matosis	illam laxacionem illum mansum
1200	1194	exceptus ipso honore	illum honorem
1212	1196	ipsam fortitudinem ipsa vinea et fexam ipsa serra de Bello Vicino ad ipsum fontem ipsam calciatam ipsas vincas	illas tenedones
1213	1196	ad ipsam lampadam	illos XXX morabetinos illum mansum
1219	1197	ipsus pignus ipsum castrum ipsam suam domum ipsum mansum de Colel ipsum suum honorem	
1221	1197		illum mansum
1223	1197	ad ipsam Olivariam Rotundam	illam vineam
1228	1198		illa vinea cum terra
1232	1200	ad ipsam curtem comitalem	illum solarium
1233	1200		illa vendicione
1234	1200	ipsus castri de Erapruniano in via de ipsa Guardiola	
1235	1201	ipsius mansi	
1254	1205	ad faciendum ipsum safareg cum ipsa bestia ipso suo sarraceno ad ipsa opera collum de ipsa Garganta ipsa kastlania de ipsis eximentis ipsas predictas lexas ipsos mansos	illum suum dominium in illa cartulia illas domos illa pignora illum locum illos CC morabetinos illa pignora (de ipsa kastlania)

		ipsum mansum pro ipsa sua nepota ipsa kastlania	
1264	1206	ipsum castrum ipsam castellaniam ipsum mansum ipso torrente ipsam dominicaturam	
1265	1206.IX.5	ipsum feudum	illo suo honore

A partir del primer decenni del segle XIII, segurament a causa d'un millor coneixement del llatí per part dels escrivans, minva molt l'ús de les formes d'article en les escriptures llatines, i cada vegada són més usades les formes d'IPSE i ILLE amb el seu valor demostratiu. Una recerca en el Cartulari de Sant Cugat feta fins el 1229 ens dóna el resultat següent, en documents de diversos escrivans:

1266	1207	ipsa vinea ipsi manso	
1267	1207	ipsam sentenciam ipsa vinea	
1268	1207		illam terciam partem
1270	1208	in ipsa quadra ipsas duas petras in ipsa costa in ipsa capella cum ipso molendino	illum meum feudum
1271	1208	ipsa aqua nostra ipsam aquam vestram	
1272	1209		omnes illas demandas
1273	1209	ipsa carta ipsum mansum ipsa demanda	
1287	1209	et parrochia de Cecuinolibus	
1289	1218	S. Salvatoris de Cegunoles	in illo manso de Costa
1290	1218	super ipsum ortum ipsum suum mansum	

1291	1218	de ipso honore	
1292	1218	ad ipsam Peram	
1293	1219	ipsa serra	ad illum locum
1294	1219	ad ipsu pratum	
1295	1219		illius monasterii
1299	1222	totam ipsam honorem	
1301	1226	ipsa annona ipsas bigas F. de Zavola	illos CCC solidos illa roveria

De la documentació analitzada corresponent al català central, podem treure unes conseqüències molt semblants a les deduccions de Griera fetes sobre documentació occidental, amb el matís que la introducció d'ILLU fou més tardana en els documents centrals; hem de tenir en compte, però, la traducció esmentada del Forum Iudicum, que només usa ILLU com a article.

Seguint, doncs, Griera, podem dir que «la lluita entre els dos articles es manifesta visiblement dins alguns documents del s. XII, en els quals *sa* i *la* comparexen a la vegada, en un mateix nom de lloc es troba amb els dos articles en un document: *ere natural dezacorit* (s. XII, Pujol, Doc., p. 14); *los molins desenpere de lacorit*» (ib.)»; també diu Griera que «l'article *es, sa* ja compareix poques vegades a la primera meitat del s. XIII. Aquesta constatació no demostra la seva desaparició de la llengua parlada» (p. 56), i per part meva hi afegiria, com ja he dit, que en aquest segle més aviat minva l'ús general de l'article en llatí, però que encara es troben formes en IPSU fins ben entrat el s. XIII, és a dir, fins a la desaparició completa de l'article en la documentació llatina. Observo també que en l'ús de l'article en els topònims, a partir del s. XIII, hom tendeix a abandonar les formes IPSU (ipsas Curtes, ipsos Albars, encara el 1185), i s'aglutinen al nom les formes populars del dit article (Cegunoles a. 1218 (44), F. de Zavola a. 1226).

Griera afirma, crec que amb raó, que la desaparició de l'article *es, sa* en els documents, no demostra la seva desaparició de la llengua parlada, sinó que «la superposició de l'article *el, la,* a *es, sa* és versemblantment una qüestió de llengua literària: és un problema d'estètica de la llengua promogut en la llengua escrita de la cancelleria, que ha transcendit a la llengua parlada. En començar la redacció acurada de documents en vulgar es seguien els patrons provençals i francesos... En

(44) La forma primitiva d'aquest topònim és Ciconiolas (a. 992), d'on es va desaglutinar un suposat article Cegunioles esdevingut modernament «les Gunyoles» BALARI, *Orígenes,* 243; COROMINAS, *Tóp. Hesp.* I, 258.

aquests documents en vulgar compareixen moltes grafies provençals, i els provençalismes hi abunden extraordinàriament. Aquesta influència de la llengua literària es posa en evidència en els documents i obres literàries medievals, provinents de les Balears, en els quals *el, lo, la* compareixen amb tota regularitat» (45). No podem sinó subscriure igualment i confirmar aquestes deduccions a la vista del Capbreu de Castellbisbal, tot afegint-hi que la influència occitana es palesa en la nostra llengua en altres aspectes, com per exemple en la solució lleista de Barcelona als conjunts llatins CY i similars, que donen regularment *y* semiconsonant en la resta del català central no influït per la parla de Barcelona (46).

Continuant amb Griera, aquest afirma que «queda per aclarir si la dualitat d'article en la primera meitat del segle XIII, corresponent al català continental, respon a una extensió geogràfica o a una forçosa convivència en la qual l'article vell i l'article nou lluiten pel predomini en la llengua, ajudat l'un per la tradició secular, ajudat l'altre per la moda literària de gran ascendent en aquells moments, introduïda per la llengua provençal.» Finalment Griera afirma que la divisió geogràfica entre *es, sa* i *el, lo* tal com la tenim avui és molt problemàtica per a la primera meitat del s. XIII, ja que la toponímia, àdhuc en el domini occidental, i els documents en vulgar més aviat presten suport a la hipòtesi de la convivència d'ambdós articles, condicionada per la influència de la llengua escrita, i que l'adopció de *el* i *lo* per la llengua de la cancelleria assegurà el triomf definitiu d'aquestes formes sobre els derivats d'IPSU/IPSA. D'aquestes consideracions sembla que es pot deduir que la distribució d'ús entre totes dues formes d'article, és a diferents nivells d'ús i no pas geogràfica. Es perfila un article *es, sa* usat en un registre popular no literari i un article culte *el, la* patrocinat per l'element illustrat, adoptat de bon principi per la llengua literària. Una distribució semblant és la que suggereix Joan Veny a propòsit del fenòmen lleista ja assenyalat anteriorment a Barcelona (47). De tota manera cal observar que en els documents de la segona meitat del s. XII, inclòs el Capbreu de Castellbisbal, hi ha una absoluta barreja d'ambdues formes d'article. No sé fins a quin punt això reflecteix la parla real, ja que costa de creure que en un mateix discurs es puguin usar indiscriminadament dues formes d'article. A Mallorca actualment usen ILLU per a determinar els mots més distingits o nobles, però en les escriptures que hem vist apareixen indistintament formes com *illum honorem* (d. 1054) i *ipse vero honor* (d. 1082), *illum mansum* (d. 1075) i *ipsum mansum* (d. 1086), *illam vineam* (d. 1117) i *ipsas vineas* (d. 1213), i això en documents d'una mateixa escrivania.

De tota manera, també hom podria suposar que l'article ILLU fos viu i conegut d'antic en alguna contrada. Ja hem dit abans que aquest article

(45) GRIERA, *Art.*, 56-57.

(46) He apuntat la possibilitat d'aquesta influència en l'article *El carrer de Basea. Notes històrico-lingüístiques*, dins «Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat» del Museu d'Història de la ciutat de Barcelona, núm. 18 (1980).

(47) JOAN VENY, *Estudis de Geolingüística catalana* (Barcelona 1978), 44.

apareix més aviat en documents corresponents al bisbat d'Urgell. Ultra els estudiats per Griera i M. A. Brossa (48) i Russell-Gebbett (49), trobem que en l'acta de consagració i dotació de la Catedral d'Urgell (50) enmig de l'article IPSU predominant ens trobem amb formes com *illa parrochia de Alasso, ipsas parrochias de illo Obago*, però sobretot amb una sèrie de topònims molt pròxims en l'espai que duen l'article ILLU: *illo Cincto* 84 (el Cint), *illa Noz* 232 (la Nou), *illa Corre* 240 (la Quar), tots ells dins la comarca del Berguedà, i *illa Curriz* (la Corriu); *illa Tintillagine* (Tentellatge), *illa Silva* 89 (la Selva), a la vall propera del Cardener (51).

Recordem que Joan Coromines (52) creu que dos d'aquests topònims *illa Corre* (la Quar) i *illa Curriz* (la Corriu) són d'origen basc oide, de la mateixa família que Llaguarres a la Baixa Ribagorça, anomenat *illa Corre* en un document del 996; remuntarien a una forma original Lakörr, variant del basc *lakarr* 'grava' i segons ell «il est clair que dans la syllabe initiale *la*— de ces trois noms, les gents de langue romane ont cru voir, d'ailleurs à tort, l'article roman venant de *illa*, d'où les graphies anciennes *Il*—...» Aquesta identificació i el fet que els tonònims reflecteixin millor la parla real d'origen, fa suposar que en algunes contrades, com ara a la vall del Cardener i el Berguedà, l'article ILLE podria ésser genuí (53). Per al bisbat d'Urgell, segons els documents publicats per Cebrià Baraut (54), és més freqüent l'article ILLU, tot alternant amb IPSU, en

(48) M. A. BROSSA, *Materials per a l'estudi del català preliterari (Col·lecció de documents de la Seu d'Urgell)*. Tesi de llicenciatura inèdita llegida a la Universitat de Barcelona el juny de 1977, esp. «Els determinants de nom: article i adjectiu», 81-82.

(49) Veg. nota 41 bis.

(50) P. PUJOL, *L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell de l'any 819 o 839*, ER-I (1917), 92-115. Publicada de nou modernament per CEBRIA BARAUT, veg. nota 54.

(51) MANUEL RIU en el pròleg al llibre de JORDI VIGUÉ i ALBERT BASTARDAS, *Monuments de la Catalunya Romànica, I. El Berguedà* (Barcelona 1978), dubta que l'acta de la dotació de la Seu d'Urgell sigui de la primera meitat del segle IX (anys 819, 831 o 839) i es decanta per considerar el document redactat al final del segle IX o al començament del X, i addueix com una de les raons «les dificultats de certes variants lingüístiques, més pròpies d'una època més propera a nosaltres, com l'ús freqüent d'*illa* als topònims *(illa Noz*, la Nou: *illa Clusa*, la Clusa; *illa Corre*, la Quar, etc.), que alternen amb *ipsa* i *ista*». Jo no m'atreviria a considerar l'aparició d'*illa* com a prova de modernitat en aquest cas, ja que no sembla probable que un topònim hagi canviat de tipus d'article en el transcurs del segle IX.

(52) COROMINES, *Top. Cat.*, I, 111-112.

(53) He examinat els mapes de l'Editorial Alpina, *Port del Comte, Serra de Verd, Rasos de Peguera, Montgrony* i no he trobat cap topònim que dugui l'article IPSU més o menys fossilitzat, com és freqüent de trobar a les comarques nord-orientals.

(54) CEBRIA BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell* (segles IX-XII) «Urgellia» I (La Seu d'Urgell 1978).

els documents del segle IX que no pas en els del X en què es fa molt rar; posteriorment reapareix a partir de la segona meitat del segle XI, potser amb un caràcter culte, no etimològic, en l'ús d'IPSU en llatí medieval, almenys pel que fa al Berguedà. A continuació dono unes mostres d'ús de les dues formes d'article en els documents citats corresponents al segle IX:

Doc. 4, a. 857.XII.6 Consagració de l'església de Sant Climent de Campelles.
«et ipsa terra infra fines de Campilias ad illa Trapa»
«de alia parte in illa Guardia»
«in tragina de illa Alga»

Doc. 5, a. 857.XII.8 Consagració de Sant Martí de Saldes.
«et est ipsa terra ad illum Camporuvio»
«ad locum ubi dicitur ad illos Fornones»
«et est ipsa terra ad illum Voxitario»
«et est ipsa terra ad ipsos Fornones»

Doc. 9, a. 899.XII.1 Consagració de Santa Maria, Sant Sadurní i Sant Hilari de la Quar.
«in locum que dicitur Laccorre»
«ad ipsa Supunia»
«terra que est ad illos Uxos»
«ad illa Spunga»
«in illo colle de Laccorre»
«ad illo Iovello»
«et de illos Quadrons»

Doc. 11, a. 899.XII.13 Consagració de Sant Salvador «in territorio Bergetanensi».
«de illa Sponna»
«et ad illa Villaregale»
«consecro ipsa ecclesia et trado illi parrochiam per illam strata de Cardona... et per illas ecclesias usque ad illa Guardia... per illo ribo de Clerano ad illa strata».

Veiem la preferència d'ILLE per als topònims, i precisament en el s. X, en què és fa més rar l'ús d'aquest article, apareix de tant en tant junt a noms de lloc: *illa Corre* (d. 74, a. 905), *illa Currize, illa Tentellagine* (d. 34 a. 960). Observem de passada les formes *Laccorre* (la Quar) que s'ajusten bé a l'etimologia proposada per Coromines.

Continuant amb la qüestió de l'extensió antiga de l'article IPSU per les terres occidentals, disposem dels estudis de Joan Coromines. Referent a Andorra (55) diu que no hi ha gaires exemples, però en canvi hi tenim mostres de la forma *so* per al masculí singular: *Xuvall* < **So*

(55) COROMINES, *Top. Cat.*, II, 11-12.

Vall<(portella de) *ipso Vallo* i probablement *Setut*<**Sotut*, masculí de *'tuta'*, forat.

Per a l'extrem occidental Coromines (56) afirma que en aragonès no hi ha rastre de l'article IPSU, que hi hauria donat *so* i no *es* (paral·lelament a ILLUM>*lo)*, com a la vall d'Aran (p. 262): «mi conclusión es, pues, que ninguna de las pruebas halladas por Elcock de que el aragonés poseyó el artículo derivado de IPSE resiste un examen crítico» (p. 273). «Si en catalán y en gascón, donde el artículo IPSE subsistió hasta época bastante reciente, apenas ha dejado huellas en el vocabulario actual, mucho más improbable era hallarlas en aragonés» (p. 275).

En contrast amb la situació de la llengua veïna diu que en català hi ha testimonis d'IPSU «indudables por centenares y por millares», però, «se nota, sin embargo, una disminución al pasar del catalán oriental (donde todavía vive hoy *es, sa* en el extremo este) al occidental, disminución paulatina que va acentuándose a medida que nos internamos hacia el oeste; en una región tan vasta como el Pallars ya sólo conozco los siguientes: *Sapeira, Sarroca de Bellera, Espui, Saverneda* (despoblado de Soriguera), *Estorns* (inseguro ya: podría tratarse del germ. *sturmjan* REWb 6337)»; hi afegeix en nota *Socampo* a Alòs d'Isil. «En la comarca siguiente hacia el oeste, la última catalana, Ribagorça, ya no encuentro nada» (p. 275-6).

En analitzar, seguidament, la toponímia de la vall d'Aran, on troba tanta densitat de topònims amb IPSU com en català oriental (Sasseuva, Sastoses, Sacau... Socarrasco, Sospòdos, etc.), diu que «el masculino es *so*—... menos en el extremo norte, donde hallo algún *es*— como en catalán: *Esteix*» (p. 276). Per a les altres llengües hispàniques diu: «Nada de eso nos encontramos desde que se entra en el dominio lingüístico español; nada en absoluto en los documentos romances, nada de *so, sa* u otra forma arromanzada en ningún documento; sólo, de tarde en tarde, algún caso de IPSE, IPSA en contextos puramente latinos... y aún estos ejemplos son muchísimo menos numerosos que en Cataluña» (p. 277).

De tota aquesta exposició, sembla que podem treure la conclusió, provisional, que si a les terres dels bisbats de Girona, potser Elna, Barcelona i Vic, l'article IPSU era genuí, únic i popular fins a la introducció d'ILLE, ben entrat el s. XII per influència literària occitana, i que d'aquestes terres fou portat a les Illes, en canvi a les terres de l'extens bisbat d'Urgell, les formes derivades d'IPSU i ILLU degueren conviure d'antic amb predomini d'una o altra segons la contrada.

A les noves terres, més occidentals, dels bisbats de Lleida, Tarragona i Tortosa, i a València, ja només es deurien estendre o predominar les formes derivades d'ILLU més prestigiades literàriament, que devien coincidir amb les formes del mossàrab local. Hem de tenir en compte, a més, que a València fou més nombrosa l'aportació repobladora aragonesa, i el caràcter de frontera amb les parles hispàniques que només

(56) COROMINES, «Nombres de la lagartija y del lagarto» dins *Tóp. Hesp.* I.

coneixien els derivats d'ILLU/ILLE (57). Com més ens introduïm en la Catalunya nova i més anem vers terres occidentals, més rars es fan els topònims conservats amb article salat. En una recerca que no pretén d'esser exhaustiva, en les comarques frontereres o de la Catalunya nova, n'hem aplegats 9 a l'Alt Penedès (zona on són més nombrosos: Sant Salvador Sacalçada, Sant Pere Sacarrera, Sallacuna, Sant Joan Sesrovires, Sant Martí Sadevesa, Sant Martí Sarroca, Sant Cugat Sesgarrigues, Sant Llorenç Savall); 3 a l'Anoia (Sant Pere Sallavinera, Sant Martí Sesgueioles, Sant Pere Desvim); 3 a la Segarra (Sant Pere Sasserra, Esllor, act. el Llor, Sant Pere Sacruïllada, act. Sant Pere de la Curullada); 3 a la Conca de Barberà (Sabella, Savallà, Solivella). Més avall, o a l'oest, ja són ocasionals, com Sarroca de Segre al Segrià; Sant Pere Sescelades (desaparegut) a Tarragona, o dubtosos, com Samuntà, la Secuita (Alt Camp) i Salou (Tarragonès). Observem de passada que l'article antic fossilitzat es conserva millor aglutinat en posició interna en un topònim que no pas en posició inicial, on fàcilment és substituït per l'article modern: així a Sant Martí Sarroca, el nucli antic on hi ha el castell i l'església de Sant Martí es anomenat actualment 'la Roca'; és el cas també de Sallacuna (Vilanova i la Geltrú) anomenat més modernament la Llacuna. A la llista del Penedès hi podríem afegir les Gunyoles, citat anteriorment (pàg. 40).

Respecte a Castellbisbal, aquest lloc és situat a cavall del Baix Llobregat i del Vallès dins el bisbat de Barcelona, és a dir, en el territori on cal considerar que l'article IPSU era el genuí. En aquestes contrades és probable que l'article salat perdurés fins al final de l'Edat Mitjana o fins i tot al principi de l'Edat Moderna, dintre d'un registre lingüístic popular, però no crec que sigui vàlida l'argumentació de Joan Coromines a propòsit de Sant Pere Sacama, a Olesa de Montserrat (58), que fa venir d'una forma suposada *Sant Pere Sacalm* de «ipsa calmis»; és cert que ens hi trobem amb un article *sa* fossilitzat, però no he vist mai documentat aquest topònim en la forma suposada, sinó que apareix ben aviat, l'any 963, amb la forma *ipsa camba* (59). Es tracta, doncs, de CAMBA nom probablement d'origen cèltic (60), amb reducció MB>*b* normal en català.

Per a la cronologia de la supervivència de l'article *es, sa* a la comarca, penso que val més tenir en compte els topònims Sant Just Desvern i Sant Joan Salerm. En el cas de Sant Just Desvern ens trobem que les formes antigues, medievals, són Verz, Vercius o Berce, topònim derivat probablement de l'antropònim llatí Vercius (61); les formes Ver-

(57) COROMINAS, *Tóp. Hesp.*, I, 277-279.
(58) COROMINAS, *Tóp. Hesp.*, I, 275, n. 22.
(59) PETRUS DE MARCA, *Marca Hispanica* (Paris 1688), Appendix CI, pàgina 883. També apareix Camba l'any 1021, P. J. PASCUAL, *Sacrae antiquitatis Cataloniae monumenta III*, 16.
(60) DCEC I, s.v. *cama* II.
(61) RAMON MENENDEZ PIDAL, *Toponimia prerrománica hispana* (Madrid 1968), 125.

cius i les variants, no apareixen mai acompanyades d'article, però per una etimologia popular, a partir d'un moment tardà el nom Verz s'identifica amb el nom del vegetal 'vern'. Segons les dades aportades per Mn. A. Tenas (62), el procés evolutiu d'aquest topònim és el següent: «Sant Just *de berce —in berce—* (986); *de Verç* (1010); *de Verz* (1304); *de Vers* (1305); *del Vern* (1440); Sant *Just i Sant Pastor dels Verns* (1435); *Sant Just Dezvern* (1562) i *Sant Just Desvern* (1562)». Tenim, doncs, que a partir del moment tardà, vers el s. XV, en què apareix la forma *vern*, s'acompanya d'article, que apareix primerament en l'escriptura en la forma culta ILLU, però al s. XVI aquest article escrit deixa pas a la forma popular com es concixia, Dezvern, amb l'article IPSU. Pensem que aquest article havia d'ésser viu encara per a imposar-se a la forma culta en un cas en què no era etimològic.

Sant Joan Salerm és el nom popular d'un antic monestir agustí femení que hi havia al N. del terme de Sant Just Desvern, prop del límit amb Vallvidrera, on hi ha l'actual masia de Can Cuiàs. La forma culta escrita com fou conegut era Sant Joan de l'Erm, però en una consueta del 1657 es fa constar la forma Sant Joan Salerm, amb incorporació de l'article femení *sa* sobre la forma culta. Al començament del nostre segle encara era viu el record d'aquest monestir esdevingut simple capella després del 1469, deformat el nom en Sant Joan Salern (63) que denota una etimologia popular potser per influència de la ciutat campaniana, quan ja no es tenia consciència de la incorporació de l'antic article popular.

Ha d'ésser aquest un cas paral·lel al del santuari de Sant Joan Salerm a Juià (Gironès) del qual no disposo de dades antigues.

Cal tenir en compte, per últim, que el Baix Llobregat encara conserva uns quants topònims més amb article derivat d'IPSU. Ultra els esmentats suara tenim: San Joan Despí, Sant Esteve Sesrovires, Santa Margarida Saplanca (ipsa palanca) i, ben a prop, Collserola (ipsa erola) (64). Durant els segles XV i XVI en els documents relacionats amb la comarca sovint apareixen llinatges com 'dez Papiol', 'des Palau', 'de sa Nespleda', 'des Llor', de forma que en l'onomàstica personal es fa un ús exclusiu de l'article popular en lloc del literari.

3.2.2. *Article ILLU*

Masculí singular

Lo quart 12. Contraccions: *del* mas 9, 13, 24, 29; *e.l* brassage 12; *del* bisbe 16, 25; *e.l* quart 23; *al* mas 19, *al* terser 20.

Masculí plural

Contracció :*als* senors 17.

(62) Mn. ANTONINO TENAS I ALIBÉS, *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern* (Barcelona 1947), 21.
(63) Mn. ANTONINO TENAS, *op. cit.*, 71-73.
(64) LAEC, I, doc. 552, foli 204 v., any 1124.

Femení singular

La tersa part 13, 16, 21; *la* tasca 14.

Femení plural

Las duas partz 8, 9.

La major freqüència d'aparició de les contraccions sobre les formes plenes *lo, los* en el masculí illustra com pel predomini d'aquelles formes i de les reduïdes es pogueren estendre posteriorment les formes reforçades *el, els* sense *—o* final.

3.2.3. *Article IPSU*

No és tan senzill d'establir amb exactitud el sistema antic de l'article derivat d'IPSU ni les seves formes etimològiques. Les nostres gramàtiques històriques tracten insuficientment, segons crec, aquest punt. Griera, en l'article esmentat sobre l'article en català, només s'hi refereix de passada, com donant-ho per cosa sabuda: «L'article *es, sa...*», «La superposició de l'article *el, lo, la*, a *es, sa...*» (65) i a la seva gramàtica històrica diu sumàriament: «L'article preliterari del català és: *es, sa, sos, ses*» (66) sense exemples. Moll estableix el quadre següent de formes també sense exemplificar:

	Formes catalanes		
	plenes	*reduïdes*	*reduïdes reforçades*
IPSU	so	s'	es
IPSA	sa	s'	—
IPSOS	sos	—	ets
IPSAS	ses	—	—

Seguidament dóna les formes d'IPSU en el català actual; i, respecte a les formes plenes *so* pl. *sos*, només diu que s'usen davant masculí regit per la preposició *amb: amb sos dits, amb sos amics* (67). Hom creuria que aquestes formes plenes provenen de l'acusatiu segons el quadre anterior, però al DCVB, per a la forma *so*, s'hi dóna l'etimologia següent: «del llatí (IP)SO, forma d'ablatiu del demostratiu *ipse* del qual procedeix l'article dialectal *es*» (68). Així, doncs, les formes reduïdes reforçades,

(65) GRIERA, *Art.*, 56.
(66) ANTONI GRIERA, *Gramàtica històrica del català antic* (Barcelona, 1931), 77.
(67) MOLL, *Gram. Hist.*, 197-198.
(68) DCVB, IX, s.v. 3 *so*. Aquesta etimologia fou establerta per ANTONI ALCOVER, *L'article*, 6: «L'origen de so? És igualment obvi: és el demostratiu llatí en ablatiu: ipso. Ja hem dit que just s'empra ab la preposició ab», pàg. 6.

d'on provenen?, d'unes formes plenes d'acusatiu IPSU(M), IPSOS>*so, sos*, de l'ablatiu IPSO>*so*, o directament d'IPSU - IPSOS, com diu Badia? (69). I encara hem de tenir en compte que el demostratiu neutre *ço* (escrit també *so, co, zo)* provinent del llatí ECCE HOC funciona també com a pronom i article neutre, equivalent a *això* i *lo*, per a introduir un relatiu sustantiu, com indica el DCVB: «Et lex en Gaites zo que ego li preste» (a. 1257) (70); encara que aquest demostratiu sigui tònic (però d'una tonicitat molt atenuada), aquest tret no es reflecteix òbviament a la grafia.

Crec que cal estudiar de nou la qüestió de la formació de l'article IPSU en català, tot intentant de superar aquestes contradiccions i insuficiències (71).

Crec que una explicació coherent seria considerar, com estableix Moll en el quadre de formes, que en català paral·lelament a l'evolució

acus. ILLU>*lo*
acus. ILLOS>*los*

hi deu haver hagut unes formes plenes d'article

acus. IPSU>*so*
acus. IPSOS>*sos*

que serien coincidents amb l'evolució del sard.

Pels mateixos motius que de les formes plenes *lo, los* s'han donat les formes reduïdes reforçades *el, els*, sobre les formes *so, sos* s'han produït igualment les formes respectives *es, ets / es*. Quant a la forma *amb+so*, crec que no és sinó la forma plena original *so*, derivada de l'acusatiu, que no ha evolucionat vers la reduïda reforçada pel caràcter implosiu labial de la *—b* que precedeix, de manera que es forma un grup consonàntic —BS— molt semblant si no idèntic fonèticament al primitiu —PS— d'IPSU, en el qual la implosió de la B inicial del grup es resol en la sibilant *s* subsegüent sense donar lloc a la formació de la forma *es* reduïda. Tinguem en compte que els grups —PS—, —BS— es conserven en català CAPSA>capsa, ABSOLVERE>absoldre (72). L'explicació d'A. Alcover, en el sentit que la forma (AMB) SO prové del datiu llatí IPSO, crec que és insuficient i innecessària, ja que la forma ll.c. IPSO molt aviat s'hauria confós en llatí vulgar amb la d'acusatiu: IPSUM>IPSU> IPSO (73), i hauria donat una solució comuna IPSO a partir de la qual s'expliquen les formes *su* del sard i *so* gascona que hem vist en els to-

(69) BADIA, *Gram. Hist.*, 284.
(70) DCVB III, s.v. *ço*.
(71) Observem que aquesta qüestió no fou retreta per Joan Coromines en el seu aspre comentari a les gramàtiques històriques catalanes publicades per Moll i Badia. Veg. «De gramàtica històrica catalana: a propòsit de dos llibres» dins *Lleures*, 245-275.
(72) MOLL, *Gram. Hist.*, 126, diu que els grups —PS—, —BS— es pronuncien com a [ŝ] (africada alveolar) en rossellonès i balear; en el cas que estudiem hem de tenir en compte que el grup modern és —MBS— *amb so* de manera que el caràcter labial de [m] haurà impedit la reducció vers [ŝ].
(73) GRANDGENT, *Lat. Vulg.*, 83-87.

pònims aranesos que esmenta Coromines; i a partir de la solució comuna IPSO per a l'acusatiu i l'ablatiu no es pot deduir directament solucions diferents romàniques *es* per a l'acusatiu i *so* per a l'ablatiu.

Una altra qüestió que cal tenir en compte per a l'estudi de les formes antigues a l'article derivat d'IPSU és la confusió formal entre les formes del femení *sa, ses* i les formes femenines reduïdes, àtones, de la 3.ª persona del possessiu, que, com ja he dit abans, pogué fer decantar vers *la, les* la preferència d'ús en documents jurídics, a fi d'evitar cap ambigüitat. Aquesta coincidència de formes seria encara més gran si admetéssim que hi ha hagut una forma plena d'article *sos* (<IPSOS) per al masculí plural que coincidiria amb la forma corresponent de 3.ª persona del possessiu reduït. Funcionalment, no sempre és fàcil tampoc de destriar, en un text que usi l'article IPSU, quan una forma com ara *sa* es tracta d'article o de possessiu, ja que el possessiu àton, avui en desús, s'usava en molts casos en què la llengua moderna, que només coneix correntment les formes tòniques del possessiu, usaria només l'article; si no és gens genuí de dir frases com 'va ficar la seva mà a la seva butxaca', que avui seria substituïda per 'va ficar la mà a la butxaca', no fóra tan estrany de dir, amb valor de possessiu 'va ficar sa mà a sa butxaca', o semblants com 'es cordava ses sabates', i 's'estirava sos cabells' (74).

En una segona etapa dins l'estudi de la formació de l'article, m'atreviria a suggerir la hipòtesi de l'existència d'unes formes preliteràries:

ILLU > *elo	IPSU > isso > *esso
ILLA > *ela	IPSA > *issa > *essa

de les quals tenim algunes mostres en cartes catalanes:

— «vindimus vobis ipsa terra ad *isso* kasale» (75).
— «usque ad ipsa rocha de Miravet et usque ad termino de Aliga et *isas* vals» (76).

Aquestes formes, pel seu caràcter àton, proclítiques o enclítiques, per fonètica sintàctica van perdre una o altra vocal en la forma en què ja en el llenguatge literari apareixen les formes plenes, reforçades i àdhuc reduïdes. Això explicaria un origen simultani independent de les formes resultants conegudes, a partir dels prototipus assenyalats:

lo castell	l.home	so castell	s.home
ab lo castell	ab l.home	ab so castell	ab s.home
a.l castell	a.l.home	a.s castell	a.s.home

A partir d'aquest prototipus **esso*, probablement amb pronunciació africada *ŝ*, en què el grup PS fou «banalitzat» en TSA *ŝa* segons Coromines (77), s'explicarien també les grafies antigues *ça, za* que semblen indicar una situació anterior a la confusió *ç* i *ss*.

D'acord amb aquesta hipòtesi s'explicaria que en un o altre cas predominessin les formes cons. + vocal *(so, lo)* o vocal + consonant *(el, es)*, sempre a partir d'una forma llatina d'acusatiu per a les llengües romàniques. Així, no caldria fer remuntar l'article castellà *el* a una forma de

(74) BADIA, *Gram. Cat.*, I, 222.
(75) UDINA, *Archivo Condal*, doc. 81, a. 925.
(76) ACA, perg. R. Berenguer I, núm. 375, a. 1067.
(77) COROMINES, *Edll.*, I, 49-50.

nominatiu *ille*, com és admès generalment, encara que Menéndez Pidal, a la vista de la confusió de formes per a casos diversos en les cartes lleoneses antigues afirma que «la forma *ille* puede muchas veces ser derivada no del nominativo, sino del acusativo mismo, representando su —*e* final una etapa relajada de la —*o*» (78).

A continuació relacionaré les formes d'ús de l'article IPSE en el nostre text. Seguidament de les formes que ja inicialment es poden considerar com a article (a), hi faré constar els casos que requereixen una anàlisi de llur funció (b).

Masculi singular

(a) *s'agrer* 10
e[n.] s castell 15
des mas 27, 28

(b) *so* quart de *so* que.n eiz 9, 10
s'agrer de *so* que.n eiz 10, 11
de *so* que lassara als senors 17

En el cas de les formes *so que*, és clar que *so* correspon al demostratiu *so, ço*, provinent de ECCE HOC, en una funció ben documentada, però en *so quart* 9, 10, paral·lela a *lo quart e.l brassage* 12, 13, crec que ens trobem amb la forma plena d'article derivat d'IPSU(M) que havíem suposat prèvia o paral·lela a les altres formes reduïdes *s', es.*

Masculi plural

(a) e de totz *sos* homes que de pagesia són 30, 31.

La forma *sos* en aquest cas no pot ésser altra cosa sinó article; no es pot confondre amb un possessiu perquè manca el posseïdor, de manera que l'oració és similar a moltes altres del mateix text introduïdes amb la fórmula *e de* + article: *e del mas* 9, 13, *e de n'Arsèn* 10, *e d'una ysla* 11, 12.

(b) e de totz sos homes que de pagesia són [son] tragí ab *sos* ases 30, 32.

Deixant a part la forma hipotètica [*son*] *tragí*, en el cas de *sos ases* ens trobem amb el dubte, ja assenyalat, de si hem de considerar la forma *(ab) sos* com a article o com a possessiu. La llengua moderna es decantaria en aquest cas per l'ús de l'article, però es pot admetre *sos* com a possessiu, ja que l'element posseïdor *(sos homes que de pagesia són)* no manca certament en aquesta frase.

Veiem, doncs, que trobem formes *so, sos* que podem considerar sens dubte com a articles. De fet no són els únics exemples d'aquestes

(78) R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes*, 330-331; veg. també *Mio Cid*, 231-232; *Man. Gram. Hist. Esp.*, 259-262.

formes que podem conèixer. Al doc. IV publicat per Pujol (79), datat sense més precisió al s. XII, hi ha les frases següents: «Et alia vice veng a.z alberg d.en G. de Margenes e mena.se.n *zos* porcs *e.z* bous e tot aitant cant troba perque *zo* mas ne valrà», «met.se en convenenza ab *zos* cavalers e ab los homes...». Encara en aquest text hi ha una contracció interessant: «pres.lo *pez* collons e cuida.l occiure», que junt amb l'altra amunt citada «veng *a.z* alberg» vénen a incrementar la llista d'exemples.

També a les *Vides de Sants rossellonesos* «hi ha diversos casos de l'article balear vulgar provinent d'IPSE: *s'ànima, sa passió, sa sua sanc, per sos pecadors, en sos ulls, s'avi, paciència en ses tribulacions.* Estereotipat en la locució: *e s'endemà*. Observem que la forma del masculí plural sempre és *sos* en aquest text, àdhuc darrera les preposicions *per (per sos)* i *en (en sos)* (80).

Femení singular

(a) de *sa* Cortada 9
ester *sa* caponada 11
s'Albareda 13
de tot s'an quintz 24
Ramon de *sa* Scara 28
Pere de *sa* Guàrdia 30

(b) des mas d'en Venrel *sa* jova 27, 28
des mas d'en Ramon de sa Scara *sa* jova, 28
d'en Bertolí *sa* jova 29

En aquests casos ens trobem amb el mateix grau d'imprecisió, article o possessiu, que he comentat suara en l'apartat (b) del masculí plural.

En el cas de *sa scara* tant es podria considerar una forma *s'ascara* amb afèresi de la *a* inicial del substantiu com *sa (e)scara* (veg. Glossari «escara»); en qualsevol cas, es tracta d'un article femení.

Femení plural

(a) el quart de *sas* vinas bisbals 23
e de cascú mas de *sas* pagesias 25-26

Si admetiem que el predomini de les formes reforçades sobre les plenes es va produir cronològicament abans en el cas d'IPSU que en el

(79) P. PUJOL, *Doc.*, doc. 4. Aquest document és transcrit també per RUSSELL-GEBBETT, doc. 18, pàg. 82; els exemples són recollits en la «Introduction, 5. The definitive article», pàg. 44, sense altre comentari que assenyalar l'alternança de formes IPSE i ILLE. GRIERA, *Art.* 54, també recollia aquests exemples en un apartat on només feia referència a aquesta alternança. RUSSELL-GEBBETT en la seva transcripció desfà la contracció paleogràfica *e.z.* però manté *az* unit, que no he dubtat a separar a fi d'assenyalar millor la contracció.

(80) M & N, *Vides*, I, 12-13. COROMINES, *Lleures*, 314 ja indicava i estudiava els exemples *sa sua sanc* i *s'entdemà*.

d'ILLU, com sembla que es pot inferir del fet que mentre que les formes plenes d'ILLU encara són ben vives en el domini català actual occidental *(lo pare, lo riu)*, les d'IPSU no hi han romàs, sinó que únicament es registren en els documents més antics (excepte en el cas *amb so* per les raons fonètiques que hem dit); i si admetiem igualment que l'article IPSU era més propi de les terres orientals de la Catalunya vella (és a dir, dels bisbats d'Elna, Girona, Vic i Barcelona, des d'on s'estengué a Mallorca), podríem creure que en aquests territoris, per influència de les formes reforçades subjacents d'IPSU, l'article ILLU evolucionà més ràpidament en aquest sentit fins a conèixer únicament en la llengua viva les formes reforçades (el, els), que són les pròpies actualment del català oriental excepte en el bisbat de Tarragona, ja pertanyent a la Catalunya nova, és a dir, a les comarques del Tarragonès, l'Alt Camp, el Baix Camp i la Conca de Barberà (on hem vist que és més feble la densitat de topònims que presenten formes d'IPSU), abans de l'expansió moderna de les formes reforçades pel fet que hagint estat adoptades com a normatives i per l'influx creixent de la parla de Barcelona.

Respecte a la reducció de *lo, los* en posició enclítica, voldríem assenyalar una precisió feta per Pompeu Fabra que no ha estat recollida per altres gramàtics; com és sabut, aquestes formes són substituïdes per les reduïdes *'l, 'ls* quan les precedeix un mot acabat en vocal *obre el balcó* 'obre.l balcó', però no presenten reducció quan la vocal darrera del mot pertany a un diftong decreixent *obriu lo balcó* (81). De fet, aquests diftongs no acaben pròpiament en vocal, sinó en les semivocals *j, ụ*.

En un altre aspecte, no crec, com afirma Meyer-Lübke (82), que la forma del masculí plural *es* hagi esdevingut *ets* davant vocal per analogia amb el plural de *éste*. La forma *ets*, que no és general ni a les Balears, crec que no obeeix sinó a una tendència mallorquina vers l'africació, com en el cas de *dones sordes* [dǫ̇ne s̈ǫ́rdes] que es dóna fins i tot en les formes de singular: *et jove* per *es jove* (83).

3.2.4. *Article personal*

L'anomenat article personal apareix en el nostre Capbreu acompanyant els noms de fonts. Les formes recollides en el nostre text són:

masc. *en* Venrell 12, 27, 28
en Ramon de sa Scara 28
en Bertolí 29
en Pere de sa Guàrdia 30
fem. *n'*Arsèn d.Avida 10

Aquest article només és viu a la comarca en la forma plena masculina *en* (serrat d'en Canals) i encara alternant amb *el*. La forma reduïda del masculí i les femenines han estat substituïdes per les corresponents d'ILLU (l'Andreu, la Maria, l'Anna).

(81) P. FABRA, *Gram. Cat.* (1912), 128-129.
(82) MEYER LÜBKE, *Gram.*, II, 142-143.
(83) J. VENY, *Els parlars*, 58 i 62.

No van acompanyades d'article les formes Guisèn 7, Pereira 19-20, Pere 24, Avida 8, considero que ja es tracta d'un topònim: *molino d'Avida* 8 (cf. n'Arsèn d'Avida 10).

3.3. *Pronom i adjectiu*

3.3.1. *Pronoms personals tònics*

3.ª p.ª sing. ILLU > *ell:* 'del mas que *él* tol al bisbe' 24; subjecte.

3.3.2. *Pronoms febles*

Personals 3.ª p.ª SE > *se*, forma reduïda: *'s:* 'tot home o femna que.*s* moira' 15 (reflexiu).
Adverbials INDE > *ne*, forma reduïda *'n:* 'so que.*n* eiz' 10, 11; 'de tota re que.*n* escha' 14.
IBI > *hi*, forma plena (h)*i:* 'dels establimentz que s.*i* fasso' 22.

D'acord amb les normes gramaticals vigents, els exemples del pronom adverbial *ne* haurien d'ésser considerats elidits puix que són davant formes verbals començades per vocal (eiz, escha), però en el manuscrit apareixen aglutinades gràficament amb el relatiu *que* que precedeix, semblantment a la forma reduïda *que.s moira.*

Combinacions de pronoms febles: SE + HI *s'*(H)*i:* 'la tersa part dels establimentz que *s.i* fasso' 22.

3.3.3. *Relatius*

Pronom àton *que*

Relatiu substantiu
so quart de so *que*.n eiz 10, 11
de so *que* lassara als senors 17

Relatiu adjectiu
tota re *que*.n escha 14
tot home o femna *que*.s moira que fassa leissa 15, 16
dels establimentz *que* s.i fasso 22
del mas *que* él tol al bisbe 24
sos homes *que* de pagesia són 31.

Es tracta, sens dubte, d'oracions relatives especificatives, degut a llur caràcter preceptiu (veg. Sintaxi, pàg. 63).

3.3.4. *Demostratius*

Neutre
so (ço) so quart de *so* que.n eiz 10, 11.
de *so* que lassarà als senors 17.

En català, el demostratiu neutre *ço* (so) s'usa com a antecedent del relatiu substantiu en la perífrasi *ço que* en substitució de la clàssica IS QUOD. Aquest ús de *ço* és ben documentat en el català medieval, però en l'època preliterària hi hagué confusió entre ço (presumptament provinent d'ECCE HOC) (84) i IPSUM, com ha mostrat Bastardas: «Más frecuente es el uso del pronombre *ipse* en función de simple antecedente del relativo, función que en latín clásico venía desempeñada por *is:* Sant Cugat 136, 52, 981: *et ipsum quod* (cat. *ço que*) *fuit de Adila et ipsum quod fuit de Galindo... et ipsum quod fuit de Gelmiro, hec concessit ad uxori sua Ermengarda:* id. 254, 7, 990: *retrusi in carcere testavimus nos in invicem nostres facultatibus... ut ipsi qui Deux primi de ipsa captivitate liberi fuissent, potestatem habuissent distribuere eorum alodibus ad predicta loca santa.* El uso de *ille* como antecedente del relativo es muy poco frecuente en las cartas catalanas, Arch. Cond. 207, 18, 987: *componat ille qui inrumpere voluerit ad ille qui bona habuerit voluntate...*» (84 bis); i encara: *ço che el i a aut achel dia aura* (a. 1050-1068). (85)

Com que en el nostre Capbreu coincideixen en una forma *so* tant el demostratiu *ço* com l'article *so* derivat d'IPSU, no sabria dir el grau de consciència distintiva que sentia l'escrivà en situacions tan pròximes en el decurs com: *so quart de so que.n eiz.*

A la vista d'aquesta identificació entre demostratiu i article, m'atreveixo a suggerir la possibilitat que el demostratiu *ço (so)*, no sigui provinent d'ECCE HOC com a variant d'*açò*, sinó que es tracti més aviat de la forma neutra IPSU(M) que no hagi perdut del tot el sentit demostratiu; de fet, sintàcticament és commutable amb *lo* en aquest ús *lo que* = *ço que*. Això si no consideràvem ja la forma plena *açò* derivada també d'IPSU(M), ja que entre *açò* i *això* (aquest derivat d'IPSU segons Coromines), no hi ha diferència de significat, i quant a l'evolució fonètica, àdhuc és més normal l'evolució —PS—>—ç— que no pas —PS—>—*x*—. La dificultat d'aquesta hipòtesi està en el caràcter obert de la o tònica; Coromines creu que aquesta *o* prové precisament d'ECCE HOC>*açò*, d'on per analogia va passar als altres demostratius IPSUM>*això*, ILLUD>*allò*, però l'origen i el sentit de la influència no crec que estigui establert definitivament. No goso, de moment, d'anar més enllà en aquestes consideracions etimològiques, però, en tot cas, crec que és ben clar, per l'estudi de Bastardas, que, almenys per als escriptors medievals, hi hagué una identificació entre IPSUM i *ço* amb valor demostratiu en la perífrasi *ço que*.

(84) JOAN COROMINES fou el primer que establí aquesta etimologia: ECCE HOC>*açò*, *ço* a *Notes etimològiques*, BDC XIX (1931), 21-23, que ha estat recollida, citant la font d'origen, per MOLL, *Gram. Hist.*, 195 i BADIA, *Gram. Hist.*, 279-280 i al DCVB, I, s.v. *açò*. Per a *ço* veg. també COROMINES, *Edtl*, I, 49 on, tanmateix, no entra en consideracions etimològiques.

(84 bis) BASTARDAS, *Lat. Med.*, 69-70.

3.3.5. *Possessius*

Només tenim un cas clar de possessiu en el text del Capbreu; es tracta de la forma *seu* de tercera persona, singular, d'un sol posseïdor, masculí: *e ten.o per seu*, 25. Com és ben sabut, *seu* prové del llatí vulgar SEU(M) format per influència analògica de MEUS en lloc del clàssic SUU(M) (86).

Més dubtoses són les formes àtones: *sa (sa jova* 28, 30), i *sos (sos ases*, 32), ja que coincideixen amb els derivats d'IPSE, com he analitzat en parlar de l'article (pàg. 35).

3.3.6. *Numerals*

Cardinals

Generalment són escrits en el text en xifres romanes, però tenim els exemples següents no numèrics:

UNU, UNA *una isla* 11, *una emina* 19.

DUOS, DUAS *de dos mas* 26, *las duas parts* 8.

Ja he remarcat el contrast de gènere entre *dos/duas* (pàg. 33) i la grafia catalana *duas* en lloc de l'occitana *doas* (pàg. 27).

La forma llatina *IIIIor* (quattuor) no presenta cap particularitat gramatical.

Ordinals

Al tercer an 20

de tot s'an quintz 24.

Per a la grafia de *tersa* (<TERTIARIU, pel cl. TERTIU) veg. p. 25.

La forma *quintz* amb pronunciació final sibilant no pot respondre a cap idea de plural, sinó que ha de correspondre a la forma occitana *quintz* (87) derivada del nominatiu clàssic QUINTUS. Segons Bastardas, però, podia tractar-se de **tot(z) s'an(s) quintz*.

3.3.7. *Partitius*

La tersa part 13, 22; *la terza part* 16.

so quart de so que.n eiz 9

e.l quart de sas vinas bisbals 23

e.l quint de Pere 24.

Tot i que morfològicament els partitius coincideixen amb els ordinals, al nostre Capbreu podem observar l'alternança:

ordinal	*partitiu*
terser	tersa/terza
quintz	quint

(85) Exemple del *Liber Feudorum Maior* recollit al GMLC V, s.v. *ço*.

(86) GRANDGENT, *Lat. Vulg.*, 238.

(87) ANGLADE, *Gr.*, 238.

així, com a partitius, no apareixen ni la forma secundària *terser*, ni l'occitanisme *quintz*.

El partitiu pot ésser adjectiu, femení, regint el substantiu *part: la tersa part*, o bé, pronom, amb valor neutre: *so quart, e.l quart, e.l quint*.

Observem la forma llatina de collectiu *paria (XXX paria gallinarum* 2) en nominatiu plural, com a subjecte, en lloc del clàssic *pares* de *par-paris*. La forma *paria* sembla analògica amb el plural neutre de la mateixa conjugació.

3.3.8. *Indefinits*

Els indefinits que apareixen en el Capbreu, amb valor distributiu, són:

altre (<ALTER) *d.altra part*, que contrasta amb l'occità *autra* (88).

tot (<TOTTU) *de tot home o femna* 15
de tot s.an quintz 23
per totz ans 7
e de tots son omes 30

cascú *e de cascú mas de sas pagesias* 25. Aquest indefinit antic, com a pronom es refereix generalment a persones, però, com a adjectiu, que és el nostre cas, pot referir-se també a coses. Segons és generalment admès prové del llatí QUISQUE UNU (que donà en la llengua antiga *quiscum)* amb canvi de *i* per *a*, per influència de CATA, d'origen grec (89).

3.4. *Verb*

3.4.1. *Introducció*

Totes les formes verbals que apareixen en el Capbreu són en 3.ª persona del singular, fins i tot el substantiu postverbal *leissa*, excepte *són* que és en tercera persona del plural i potser també la forma *fasso* (veg. pàg. 58). No hi ha temps compostos, ni formes impersonals, de manera que els infinitius inclosos en aquest estudi són estrictament referencials; no hi repetiré els detalls fonètics que ja són tractats anteriorment.

3.4.2. *Eixir*

Pres. Ind. *eiz*<EXIT — *so que.n eiz* 10, 11
Pres. Subj. *escha* — *de tota re que.n escha*, 14 ___

Com ja he remarcat anteriorment *escha* no prové directament d'EXEAT, sinó que és una forma analògica. Per a aquest punt i per a la fonètica, veg. pàg. 27. Aquest verb ha caigut en desús a la comarca, subs-

(88) ANGLADE, *Gr.*, 255; ALIBERT, *Gram. Occ.*, 86.
(89) DCVB, III, s.v. *cascú;* BADIA, *Gram. Hist.*, 292.

tituït quasi sempre per *sortir;* només hi resta, com a fòssil, el substantiu postverbal *eixida* amb què s'anomena el pati posterior de les cases amb sortida a un carrer secundari.

3.4.3. *Esser*

Pres. Ind. *són*<SUNT — *que de pagesia són* 31.

Tot i que aquesta part del text és de lectura confusa, el més segur és que hi hagi aquesta forma verbal.

3.4.4. *Fer*

Pres. Subj. *fassa, fasso* *FACIAT* — *que fassa leissa* 16
— *dels establimentz que s.i fasso* 22, 23.

Hi ha una curiosa alternança de terminacions en aquest text per a una mateixa persona verbal. Al costat de la forma més normal i etimològica *fassa*, trobem *fasso*, amb —*o*, final. Aquesta darrera forma no és registrada ni en la flexió antiga del DCVB (90), ni per Russell-Gebbett (91) ni per Veny (92) en la parla lleidatana del s. XIV.

En canvi, modernament *faço* és registrat com a forma dialectal pròpia de les parles occidentals, que comprèn les localitats següents: Andorra, Organyà, Ponts, Artesa de Segre, Balaguer, Pradell de Preixens, Bellpuig, Lleida, Sant Martí de Maldà, la Granadella, Gandesa; i *faigo: o* a Lleida, mentre que al domini oriental, només hi ha una forma semblant: *fajo: u* a Blanes (93); a Castellbisbal la forma actual és *faci*.

És un fenòmen complex, aquest de la labialització a/e>o posttònica verbal. És evident que en les persones del singular hi hagué un afany distintiu, ja que als llocs on la 3.ª persona del singular fa *faço* la primera persona és sempre *faça*, tot i que etimològicament (FACIAM, FACIAT) totes dues formes tenen la mateixa vocal desinencial. Potser també hi pot haver influït un afany de falsa concordança amb el complement directe: així, en *fassa leissa* l'acusatiu *leissa* és femení, mentre que en *dels establimentz que s.i fasso* no hi ha cap element femení que hi pugui concordar, a més del fet que el verb és en passiva impersonal. Hem de tenir en compte la inestabilitat històrica de les vocals desinencials del present de subjuntiu, fonèticament febles pel seu caràcter àton final, i subjectes a tota mena d'influències analògiques i sintàctiques. Tampoc no es pot excloure una analogia amb els plurals de 3.ª persona de perfet del tipus *foron* per *foren*, més justificables fonèticament per influència de la *ó* tònica, o per la terminació —UNT del perfet llatí (cf. castellà *fue-*

(90) DCVB V, s.v. *fer*.
(91) RUSSELL-GEBBETT, 278.
(92) VENY, *Regiment*, 129 i 145 només registra *face, façe, facen, se facen* amb —*e* final sistemàtica pròpia del domini occidental.
(93) ALCOVER-MOLL, *Flex.*, 342.

ron) (94); potser la intenció era d'escriure una forma de plural *fasson*, típica de l'occità, que concordés amb l'antecedent plural *establimentz*.

És remarcable l'ús, ben antic, de la veu passiva pronominal en la darrera oració: *que s.t fasso*.

3.4.5. *Haver*

Pres. Subj. *(hjaja HABEAT — on bestias aja* 26.

Es tracta d'un ús impersonal del verb *haver*, on l'adverbi de lloc relatiu *on* reemplaça el pronominal *hi* habitual en aquesta funció (95). Malgrat que el complement, anteposat al verb, és en plural, *bèstias*, el verb és en singular conforme a l'ús clàssic i normatiu encara.

Segons Bassols i Bastardas, l'ús d'HABEO com a impersonal ja és conegut en el baix llatí, format a partir de frases com DOMUS HABET MULTUM VINUM amb subjecte inanimat que evoca més aviat una idea d'existència, sinònima de DOMI EST MULTUM VINUM, d'on el subjecte primitiu DOMUS fou pres com a locatiu, i per analogia sorgí la nova frase DOMI HABET MULTUM VINUM. L'ús d'HABEO amb valor impersonal, acompanyat d'adverbis de lloc, és normal ja a partir dels primers documents llatins catalans (96), si bé no manquen tampoc exemples catalans d'impersonals amb 'ésser': *menaren-me al pus bell alberg que hi era* (Muntaner).

La variant dialectal *hajo*, amb *—o*, final, és registrada actualment en la mateixa àrea que *fasso* aproximadament (97), però aquí tenim només la forma etimològica amb *—a* final, al costat d'un complement femení *bèstias*. La pronunciació actual a Castellbisbal és *hagui*, amb *—i* desinencial de pres. de subjuntiu estesa a totes les conjugacions (98).

---

(94) És prou àmplia la bibliografia que tracta de la desinència *—o* verbal en català, tant en l'indicatiu com en el subjuntiu. N'hi ha estudis ben complets, com el de COROMINES, *Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara*, reproduït a *Lleures*, 201-230, esp. el capítol 4 «Finals genuïnes en *—o*». També J. GULSOY, *Desenvolupament de les formes del subjuntiu present*, dins «Actes del tercer colloqui internacional de llengua i literatura catalanes» (Oxford 1976) 27-59. En aquest estudi hom pot trobar citada tota la bibliografia sobre el tema. Per part meva, ara i aci no voldria reprendre'n un estudi complet, però sí que voldria remarcar l'antiguitat d'aquest cas *fasso*, ja que segons Gulsoy «els primers exemples de subjuntiu en *—o* es troben als *Sermons* de Sant Vicent Ferrer (predicats entre 1412-18)», *op. cit.*, 35, però ja a les *Vides* de Sants s'hi troben formes de perfet *foron* per *foren*, M & N, *Vides*, I, 59.

(95) MOLL, *Gram. Hist.*, 354 i RUSSELL-GEBBETT, 260, s.v. *haver*.

(96) BASTARDAS, *Llat. Med.*, 109-112.

(97) ALCOVER-MOLL, *Flex.*, s.v. *haver* i *fer*.

(98) Per a l'extensió de les formes en *—i* del subjuntiu, veg. GULSOY, *op. cit.*, nota 94.

3.4.6. *Lleixar*

Futur subj. *lassarà*<LAXARE — AT — *so que lassarà als senors*, 17, Pres. subj. *leissa*<LAXAT — *que fassa leissa* 16.

Leissa es tracta d'un substantiu postverbal en funcions d'acusatiu.

Lassarà és un futur simple romànic, ben regular per tant. Per a *a/e àiona* veg. Fonètica, pàg. 27.

3.4.7. *Morir*

Pres. Subj. *(es) moira*<MORIAT — *de tot home o femna que.s moira* 15.

Com en el cas d'*eiz, escha*, també ens trobem amb un cas de no inflexió vocàlica davant iod, estrany en català, ja que l'única forma antiga i dialectal registrada fins ara en el nostre domini és *muira*, de manera que *moira* s'assembla més als models occitans *moira, mora* (99). Caldria conèixer més formes antigues en català oriental per a poder determinar si *moira* es tracta d'un arcaisme o dialectalisme, o bé si obeeix clarament a una influència forana.

Observem que el verb *morir*, que deriva del deponent clàssic MORIOR regularitzat segons la 4.ª declinació, *morire* en llatí vulgar, es conjuga en forma pronominal, pròpia de la veu mitjana, ja sigui en verbs intransitius *(morir-se)*, com en els transitius usats com a intransitius *(vestir-se)*. En tots aquests casos l'auxiliar per a la formació dels temps compostos en el català clàssic, seria *ésser* i no *haver: (me) sóc mort, me sóc vestit* (100).

3.4.8. *Tenir*

Pres. indicatiu *ten(.o)*<TENET — *e ten.o per seu* 25.

És una forma ben regular. En la llengua moderna, com que els pronoms febles ja no són enclítics davant el present d'indicatiu, la forma verbal primitiva *ten* ha perdut la *n* final, possiblement ajudada per una analogia amb *sé*, però conserva la *n* en la 2.ª persona de l'imperatiu, que prové de la 3.ª del present d'indicatiu, *ten*.

3.4.9. *Toldre*

Pres. indicatiu *tol*<TOLLIT — *que él tol al bisbe* 24.

La forma és completament regular. Per a la problemàtica de la pronunciació, veg. Fonètica, pàg. . Com que aquest verb ha caigut en desús a Castellbisbal, com en tot el domini oriental, substituït per *prendre*, no

(99) ANGLADE, *Gr.*, 292.

(100) Per a la formació llatina d'aquesta perífrasi, veg. BASSOLS, *Sintaxis* II, 144-149; BASTARDAS, *Lat. Med.*, 122-125, amb àmplia bibliografia, i encara ERIC DAHLEN, *Etudes syntaxiques sur les pronoms réfléchis pléonastiques en latin*, «Acta niversitaris GUotheburgensis» (Göteborg 1964), 169-177; i MOLL, *Gram. Hist.*, 331-332.

podem saber amb certesa, almenys amb la documentació de què disposem, quina hi era la pronunciació real.

3.4.10. *Taula de formes verbals*

Hi relaciono totes les formes verbals que apareixen en el document, per ordre alfabètic segons l'infinitiu i els temps. Com ja s'ha dit anteriorment, els infinitius hi són només com a referència.

Infinitiu	*Indicatiu present*	*Futur imperfet*	*Subjuntiu present*
eixir	eiz		escha
ésser	són		
fer			fassa / fasso
haver			aja
lleixar	leissa	lassarà	
morir-se			(es) moira
tenir	ten(o)		
toldre	tol		

He deixat a part, a posta, el verb en forma llatina EXEUNT, perquè en aquest treball em limito fonèticament i morfològica a l'estudi de l'element romànic del text. Per a la funció sintàctica, ben important, d'aquest verb en el Capbreu, veg. Sintaxi, pàg. 60.

4. *Sintaxi de les oracions*

4.1. *Introducció*

Formalment, tot el document correspon a una única oració principal, els elements de la qual són:

Verb: exeunt.

Datiu: Domino barchinonense episcopo.

Ablatiu (circumstancial de lloc): de Castro Episcopali.

La resta del document, és a dir, tot allò que el bisbe rep no és sinó el subjecte, plural i múltiple, que regeix el verb *exeunt;* es pot desintegrar funcionalment en els elements següents:

XXX paria gallinarum τ cauponum enfre jovas e cens.
τ XIII pernas de carne salada.
τ XXIIII solidos.
d'altra part:
(de) IIIIor porcs.
τ, per esters, VIII solidos censals, *e* x moutons τ IIII agnels.
τ de molino d'Avida las duas partz.
e del mas de sa Cortada so quart de so que.n eiz.
e de n'Arsèn d'Avida s'agrer de so que.n eiz ester sa caponada.

c d'una ysla d'en Venrel Fossar lo quart e.l brassage.
c del mas de s'Albareda la tersa part de la tascha de tota re que.n escha.
τ de tot home o femna que.s moira e[n.]s castel que fassa leissa, la terza part és del bisbe de so que lassarà als senors.
c per totz ans VI quarteras de balat censals, una migera a Vila de Bous.
e una emina al mas de Pereira.
e al terser an V sexters de blat censals a bona mesura de questas.
e la tersa part dels establimentz que s.i fasso.
e.l quart de sas vinas bisbals de tot s'an quintz.
e.l quint de Pere del mas que él tol al bisbe e ten.o per seu.
e de cascú mas de sas pagesias on bèstias aja, I formage.
e II solidos de vindemias de dos mas.
τ des mas d'en Ramon de sa Scara sa jova.
d'en Bertolí sa jova.
del mas d'en Pere de sa Guàrdia sa jova.
e de totz sos omes que de pagesia són [son] tragí ab sos ases.

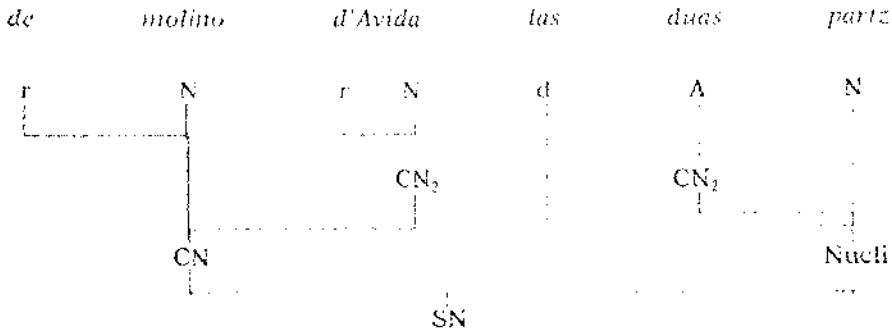
Podem observar que aquest llarg subjecte és format per diversos sintagmes nominals, independents entre ells, generalment coordinats amb la conjunció *e* (τ, et) o amb la preposició *de: d'altra part* 5; aquesta preposició sembla supèrflua en el cas de *de IIIIor porcs* 5, excepte en el cas que la frase completa s'interpreti: *de IIIIor porcs, per esters, VIII solidos censals e X moutons* τ *IIII agnels*, però aleshores, no sé quin sentit pot tenir; hi havia un cens de 8 sous sobre quatre porcs? Crec més aviat que *IIIIor porcs* és paral·lel a *X moutons* τ *IIII agnels*, 6-7, i en aquest cas, com he dit, davant *IIIIor porcs* l'ús de *de* és superflu.

Aquesta fórmula a base d'un verb principal que regeix tot un text en funció de subjecte o de complement directe, és un recurs estilístic propi del llenguatge jurídic i administratiu, on s'usen sovint formes com *suplico, decreto, demano,* o en passiva pronominal *es fa saber, s'obté*, etc., amb les quals el text funcionaria amb complement directe. No és freqüent en català, però, que el verb principal sigui en plural i el text funcioni com a subjecte gramatical, com en el nostre cas; només en algunes fórmules poc usades com «de— seran—» és possible aquesta funció. No cal dir que aquí el subjecte és estrictament morfosintàctic, sense cap idea d'activitat.

Aquests sintagmes nominals que formen el subjecte principal consten generalment d'un nucli, que es refereix a l'objecte de l'exacció del bisbe, i d'un complement o determinant del lloc on es percep o de la persona a qui es requereix la dita exacció. L'ordre en el decurs és indiferent formalment; així pot aparèixer primerament el determinatiu «*e de molino d.Avida las duas partz*», o bé el nucli: «*la tersa part dels establimentz que s.i fasso*». Sobre la base

$$SN \left\langle \begin{matrix} \text{complements (CN)}, \\ \text{nucli (N)} \end{matrix} \right.$$

cadascun d'aquests elements pot ésser format de components diversos, des dels que presenten una estructura bàsica simple, que no inclou cap frase subordinada:

fins als que tenen algun element que conté una frase subordinada.

Dins aquest sistema sintàctic relativament senzill, ço que presenta una major complexitat i que ens interessa més són les oracions de relatiu i l'ús dels adverbis pronominals (101).

4.2. *Oracions de relatiu*

4.2.1. *Substantives*

— *e del mas de sa Cortada so quart de so que.n eiz* 10.
— *e de n'Arsèn d'Avida s.agrer de so que.n eiz* 11.
— *la tersa part és del bisbe de so que lassarà als senors* 17.

(101) Per a la sintaxi antiga de l'oració, veg. A. M. BADIA I MARGARIT, *Els orígens de la frase catalana*, AIEC (1952), 45-52.

La fórmula o combinació neutra *ço que* (102) és ben coneguda per a introduir oracions substantives de relatiu amb referència a coses inanimades, de manera que, encara que en la llengua moderna ha estat titllada d'arcaica, és força usada, i amb notable desimboltura, per Josep Carner.

El verb és en present d'indicatiu, *eiz*, en les dues primeres oracions; la llengua actual més aviat hi faria servir el present de subjuntiu, però no rebutjaria del tot el present d'indicatiu entès amb un valor de fet habitual (103), com és el rendiment, continu, que es pot obtenir de l'explotació d'un mas o d'un molí. En canvi, en la tercera oració, *ço que lassarà als senors*, el verb és en futur d'indicatiu, com és més recomanat encara avui en català en lloc del present de subjuntiu (104).

4.2.2. *Subordinades adjectives*

— *la tersa part de la tascha de tota re que.n escha* 14.
— *de tot home o femna que.s moira e[n.]s castel que fassa leissa* 15-16.
— *la tersa part dels establimentz que s.i fasso* 22.
— *e.l quint de Pere del mas que él tol al bisbe* 24.
— *de tots sos homes que de pagesia són* 31.

En el català medieval era d'ús freqüent el pronom àton *qui* en funció de subjecte de l'oració relativa, independentment del gènere de l'antecedent, però malgrat que ens hi trobem almenys amb tres casos de relatiu en funció de nominatiu, l'únic pronom usat en qualsevol cas en el nostre text és *que: que.n escha, que.s moira, que de pagesia són* (105).

Contràriament a l'ús únic del mode verbal indicatiu que hem observat en les oracions relatives substantives, en aquestes oracions subordinades adjectives de relatiu no s'exclou el verb en subjuntiu, de manera que contrasten especialment les oracions: *so que.n eiz* i *tota re que.n escha*. En aquestes oracions adjectives sembla que hi ha una voluntat de remarcar en l'ús verbal el caràcter de subjuntiu potencial de possi-

(102) Els aspectes morfològic, etimològic i fonètic de *ço* són tractats anteriorment (pàg. 73). Per a l'ús modern, veg. BADIA, *Gram. Cat.*, I, 160-161 i 265.
(103) BADIA, *Gram. Cat.*, I, 417; del mateix autor, *El subjuntivo*, 121-122.
(104) BADIA, *El subjuntivo*, 122.
(105) Sobre aquesta qüestió la bibliografia és relativament àmplia, però hom pot consultar especialment les obres següents que donen compte dels treballs anteriors: BADIA, *Gram. Hist.*, 289-290; MOLL, *Gram. Hist.*, 379-382 i COROMINES, *Lleures*, 331.

bilitat o probabilitat (només en el cas de *que fassa leissa* pot tenir un sentit optatiu de voluntat), que fa difícilment substituïble el subjuntiu per un temps d'indicatiu, sobretot en les oracions següents: *que.s moira, que fassa leissa, que s.i fasso* (106). Només s'hi construeixen amb present d'indicatiu les oracions que fan referència a un fet real que no admet cap dubte: *que él tol al bisbe, que de pagesia són.*

4.2.3. *Subordinades adverbials*

— *e de cascú mas de sas pagesias on bèstias aja* 26.

Aquesta oració subordinada adverbial de lloc, en què *on* es perfectament substituïble per *en què, en el qual,* no presenta altra particularitat notable sinó la forma del verb en subjuntiu, semblantment com hem vist en les relatives adjectives.

4.2.4. *Els pronoms adverbials* hi *i* ne.

hi:
— *la tersa part dels establimentz que s.i fasso* 22.

ne:
— *e del mas de sa Cortada so quart de so que.n eiz* 10.
— *e de n'Arsèn d'Avida s.agrer de so que.n eiz* 11.
— *e del mas de s'Albareda la tersa part de la tascha de tota re que.n escha* 14.

D'acord amb la classificació de Badia en el seu estudi sobre aquests pronoms, és ben clar que el sentit de *hi* en l'oració *que s.i fasso* és estrictament locatiu, puix que no substitueix ni representa cap complement preposicional (107).

En canvi, el pronom *ne* en les tres frases anteriors té un sentit de complement preposicional com a representant de sengles determinacions circumstancials anteriors introduïdes per la preposició *de* (108). Ara bé, aquesta representació és pleonàstica, obligada per la inversió de l'ordre natural de l'oració:

so quart de so que(n) eiz — del mas de sa Cortada.
de so que (n) eiz — de n'Arsèn d'Avida.
la tersa part ... que (n) escha — del mas de s'Albareda.

P. Fabra, a propòsit d'aquestes construccions, afirmava que «quan un membre d'una proposició el qual es representable per *hi* o *en* s'anteposa al verb, és permissible d'expressar-lo una segona vegada adjuntant al verb els adverbis febles *hi* o *en:* 'Jamai *en llur llit* no *s'hi dorm*' (B. Met-

(106) BADIA, *El subjuntivo*, esp. paràgrafs 6, 7 i 10.
(107) BADIA, *Compl.*, 178.
(108) BADIA, *Compl.*, 192; per a l'ús pleonàstic, esp. pàg. 194.

ge); 'D'aquest pecat amb aigua beneita *ne* deuen ésser absolts (id.)». A continuació es queixa de l'ús abusiu d'aquest pleonasme que fan alguns escriptors «que no hauríem de tolerar sinó excepcionalment», ja que «fa l'efecte que aquesta adjunció, que en els fons és una incorrecció gramatical, sigui considerada com a obligatòria», tot recomanant que «en la majoria d'aquests casos fóra indubtablement preferible de desfer la inversió» (109). Solà reprèn el fil de Fabra i es queixa del fet que la doctrina de Fabra mal interpretada hagi pogut provocar algunes construccions inadmisibles com «De la castedat de la tòrtora parla Hug de Sant Víctor» (110). De fet, l'ús ampli d'aquest adverbi *en* (<(EX)INDE), adhuc en pleonasme o sentit expletiu té un origen molt antic en català, que es remunta a l'època preliterària com demostra aquesta escriptura de Sant Cugat del Vallès de l'any 988 que recull Bastardas: «vindimus nos tibi terras et vineas... in precium solidos quinquaginta. et nichil *exinde* de ipsum precio apud nos emptores non remansit»; aquest autor diu que «Importa señalar la variedad de acepciones y la desenvoltura de su empleo de *(ex)inde* en los documentos catalanes caracterizados precisamente por una gran pesadez y monotonía estilística», mentre que «Los documentos leoneses y castellanos son mucho más parcos en el uso de *inde* como reflejo del uso más restringido en castellano de las formas derivadas de este adverbio» (111).

(109) FABRA, *Conv. Fil.*, paràgraf 295.
(110) SOLÀ, *Sint. Cat.*, II, 43-46.
(111) BASTARDAS, *Lat. Med.*, 73-75.

IV. GLOSSARI

AGRER; exacció agrària. «s'agrer de so que.n eiz» 10.

ALBEREDA, s'; topònim, Albereda. «e del mas de s'Albareda» 13. Dins el terme de Castellbisbal, però al marge dret del Llobregat, prop de Sant Andreu de la Barca, fins no fa gaires anys hi havia un mas anomenat Ca n'Albareda (sic) que probablement era el mateix que cita el document. Actualment el mas ha estat destruït per tal de bastir-hi una gran indústria.

ALTRA; adjectiu. «d'altra part» 5.

ANY (an, ans); «e per totz ans VI quarteres de balat censals» 17; «al terser an V sexters de blat» 20; «de tot s'an quintz» 24.

ANYELLS (agnels); «e X moutons e IIII agnels» 7.

ARSEN; antropònim. «e de n'Arsèn d'Avida s'agrer de so que.n eiz» 10. Es tracta d'un antropònim d'origen germànic; no seria fàcil de deduir el seu gènere només pel nostre document, però apareix molt aviat citat com a femení: a. 942 «Aresinda femina... signum Arsinda» (1); «signum Arsendis» (2). El seu prototipus seria *(H)ari-sindis* (3). Remarquem el fet que l'evolució normal d'aquest antropònim en català és a partir de la forma genuïna germànica de femení *—sindis*, amb caiguda del grup final *—is*, i reducció —ND>n. Les formes llatinitzades de femení amb *—a* del tipus Aresinda, Ermessinda (o Ermessenda), si bé apareixen en els documents antics alternant amb les originals germàniques, no degueren ésser mai gaire populars, però més tardanament es pogué difondre alguna forma llatinitzada en *—a* com ara Elisenda (amb l'ajut, en aquest cas,

(1) UDINA, *Archivo Condal*, doc. 119.
(2) DCVB II, s.v. *Arsendis*.
(3) Per a l'etimologia i l'extensió a Catalunya dels noms germànics, veg. AEBISCHER, *Onom. Cat.* i KREMER, *Germ. Pers.*

d'una connotació reial), però encara en ple segle XV apareixen noms com «Brunissèn, muller de mestre Llucià Colomines» (4).

ASES; subst. masc. plural. «son tragí ab sos ases» 32.

AVIDA; topònim derivat d'antropònim. «et de molino d'Avida» 8, «e de n'Arsèn d'Avida» 10. Es tracta d'un topònim que no es conserva viu actualment, de manera que no he pogut localitzar-lo ni tan sols determinar si era a la riba del Llobregat o de la riera de Rubí. En el conjunt de documents referents a Castellbisbal del LAEC, IV, apareix, a més, citat en el doc. 186, any 1112, com a molí d'Avida i en el doc. 180, any 1249, com a mas i molí d'Avida. Davant d'aquest nom m'he plantejat dues qüestions interrelacionades: 1. El seu origen, 2. La seva pronunciació. Com a precedent d'aquest estudi hi ha el cas de Vià (Alta Cerdanya) i Avià (Berguedà) que en els documents anteriores a l'any 1000 apareixen indistintament documentats amb les formes Avida, Aviza, Avizano. Per tal de poder aprofundir en aquestes qüestions he consultat el doctor Sebastià Mariner en els termes següents: «Paul Aebischer, a propòsit del topònim Vià, a base de les formes antigues Avizano, etc., el fa venir del nom de persona AVITICS, però al final del seu article afirma que 'Dans le *Polyptique d'Irminon* également, on ne rencontre qu'Avida (pour Avita) et Avidus (pour Avitus)' (nota Longnon, *Polyptique*, p. 257). Penso que en el nostre cas es tracta d'aquest darrer nom Avida per Avita, suposo que amb accentuació paroxítona» (5). El Dr. Mariner, amb data 31-X-1979, molt amablement m'ha respost així: «Tant el *Thesaurus Linguae Latinae* com l'*Onomasticon* de Perin donen, quasi mot per mot, que AVITUS és nom poc atestat pels autors pagans, però moltíssim per les inscripcions, tant de gent humil (no, però, esclaus) com dels més notables des de mitjan segle I d. C.; s'incrementen al II i III. La gran majoria són hispans (més d'un centenar), la meitat dels quals, lusitans, sobretot de Lisboa i de Leiria. A fi de comptes, també se'n coneixen abundants del Nòric, Pannònia, Gàl·lia Narbonesa. Uns quants són romans; cap no n'ha aparegut en columbaris. Però els casos cristians dels ss. V i VI atesten que no es va perdre mai. Tots dos també remeten a OTTO, «Fleckeis Jahrbuch supplementeum» 24 (1898) 760 sgs. Regirant els exemples, se'n troben de cònsols i àdhuc a la família imperial d'Elagàbal. El més simple sembla pensar que es tracta del mateix mot del vocabulari comú AVITUS, —A, —UM, 'avial', ço que fa referència a l'avi [matern], cf. usos semblants a l'antroponímia d'adjectius de parentiu: PATERNUS, MATERNUS, etc., aquest darrer conservat en el Madern de la Segarra d'avui. És sospitós, però, que hagi estat especialment abundant a Lusitània; això, i els compostos i derivats cèltics AVITIANOMARA i AVITIACVS reforçarien la sospita d'una possible vinculació cèltica del nom.

(4) JAUME RIERA I SANS, *El cavaller i l'alcavota* (Barcelona 1973). Riera atribueix, crec que amb encert, un caràcter obert [é] a la vocal tònica. Veg. Fonètica, pàg. 26.

(5) AEBISCHER, *Top. Cat.*, 186-187.

En deriva el gentilici AVITIVS (menys freqüent) i, d'aquest, AVITIANVS, molt més freqüent que AVITIVS. Arribats ací ens trobem a la primera part: el dubte d'Aebischer entre AVITVS i AVITIANVS. Ell esmenta un Vià del Rosselló; jo li puc afegir quelcom encara més contorbant: l'Avià del Berguedà, que és corrent tenir per derivat d'AVITIANVM, un de tants toponims noms de possessor, per tant (cf. F. de B. Moll, DCVB s.v.). D'aquest (i no pas, donc, d'AVITIVS) vindria també molt millor el Vià del Conflent, amb un simple efecte de divisió (p. ex., «d'Avià» interpretat «de Vià») no pas poc freqüent en cat. oriental en mots que comencen per vocal neutra. Ara bé, no puc negar que l'ortografia l'afavoreix a vostè, que es decanta per AVITA>Avida, paroxíton, perquè la *d* no sembla adequada per al so [Z] que caldria admetre com a resultat de TI en hiatus, després perdut en intervocàlica, que és el que caldria per a arribar d'AVITIANU a Avià (cf. el probable paral·lel LVCIANV>Lloà). Davant d'això, donc (paral·lels que malden per Avidà oxíton<AVITIANV, ortografia que ho rebat i s'adiu millor a Avida paroxíton<AVITA), i el fet que també és pensable que, havent-hi règim mitjançant *d(e)*, sigui esmentat el nom de la possessora, em sembla que només es podrà resoldre la vacil·lació si hom troba documentació antiga o moderna d'un Avià o semblants a la comarca de Castellbisbal o bé als indrets que s'hi refereixen en el document. Mentre no se'n tingui jo exposaria, anivellades, les dues possibilitats, sense fer decantar la balança» (6).

BERTOLÍ; antropònim. «d'en Bertolí sa jova» 29. Crec sens dubte que es tracta d'un antropònim d'origen germànic, encara que no sigui citat per Aebischer ni per Kremer, però es pot analitzar fàcilment a partir de les dades que dóna aquest darrer autor. El primer element del nom seria Bert (<*Ber(a)ht*) com en Berterandus, Bertino, etc., més el doble sufix *—l—ino*, cf. Francolino, Odolino, etc. (7). El DCVB, per a la forma Bartolí dóna l'etimologia següent: «probl. del cognom fr. Barthólin, que és reducció hipocoristica del nom personal Barthelemy (=Bartomeu)» nom d'un dels dotze apòstols. Penso que entre Bartolí i Bartomeu hi ha hagut un encreuament i possiblement una confusió, però que el català Bertolí/Bartolí (com probablement també el francès Barthólin) és genuïnament germànic.

BISBALS; adjectiu. «el quart de sas vinas bisbals» 23.

BISBE; subs. «la terza part és del bisbe» 16, «del mas que él tol al bisbe» 25.

BLAT; subs. (blad, balat, blat). «I sexter de blad» 8, «VI quarteras de balat censals» 18, «V sexters de blat censals» 20.

---

(6) Vià pertany al municipi d'Odello i Vià (Alta Cerdanya), però com que Aebischer el cita com a pertanyent al districte o «arrondissement» de Prada (que comprèn l'Alta Cerdanya) de vegades és citat com si fos del Conflent.

(7) KREMER, *Germ. Pers.*, per a l'arrel *bert*, 83-84, i per al sufix *—l—ino*, 309.

BONA; adj. «a bona mesura, de questas» 21.

BRAÇATGE; (brassage) exacció agrària. «e d'una ysla d'en Venrell Fossar lo quart e.l brassage» 12-13. Segons el DCVB (s.v. *braçatge)* «l'onzena part d'una collita», però el GMLC (s.v. *braciaticum)* diu «los documentos que se citan no permiten determinar qué representa exactamente esta prestación ni el porqué de su nombre. Hinojosa, *El régimen señorial*, p. 175-176, dice que parece que consistía en la vigésima parte de la cosecha».

CANSALADA; (carne salada). «XIII pernas de carne salada» 4. *Cansalada* significa aquí no solament el greix del porc salat sinó tota la cuixa o perna, d'on deriva el mot modern *pernil* o *pernil.*

CAPONADA; subs. postverbal de «caponar». «s'agrer de so que.n ciz ester sa caponada» 11. Pel sentit d'aquest text, sembla que es tracta d'una prestació o cens que consistia en el lliurament de capons; possiblement d'un parell.

CASCÚ; adj. distr. «e de cascú mas de sas pagesias» 25.

CASTELL; (castel). «tot home o femna que.s moira e[n-]s castel» 15.

CENS; subs. «enfre jovas e cens» 3.

CENSALS; adj. «e al terser an V sexters de blat censals a bona mesura de questas» 21. El GMLC (s.v. *censualis*, 4) recull doc. del s. XIII on el mot 'censals' apareix en un context similar al nostre: «III almuds de civada censals et... III almuds de civada censsals... IIII almuds de civada senssals», i li dóna un sentit de «(medida) que se usa para el pago del censo»; però, si la mesura és donada pel mot anterior *almud* (o *sexter* en el nostre cas), penso que l'adjectiu *censal* més aviat vindria a significar 'en concepte de cens', o «propi del cens» com diu el DCVB (s.v. *censal).*

CORTADA, sa; topònim. «del mas de sa Cortada» 9. Es tracta, evidentment, d'un topònim provinent del nom comú *cortada* derivat de *cort* (veg. DCVB s.v. *cortada*, però no en el sentit 1 més restringit). El significat donat al mot *cort* antigament en català és el d'espai tancat i descobert, no tan restringit com en l'acceptació moderna d'estatge de bestiar (v. GMLC s.v. *curtis*), però potser tampoc no tan ampli com a la Gàl·lia franca i a Itàlia on de fet era sinònim de *villa* (8).

DUAS; adj. «las duas partz» 8.

(8) PIERRE BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)* 1, trad. catalana (Barcelona 1979), 211. Veg. també el comentari de MANUEL SÁNCHEZ sobre *curtis* en la «Lex Burgundionum», dins *Textos comentados de época medieval* (Barcelona 1975), 51.

EIXIR; verb. «so que.n eiz» 10, 11, «de tota re que.n escha» 14.

EMINA; mesura de gra «e una emina al mas de Pereira» 19. De vegades es transcriu erròniament *èmina* amb accentuació proparoxítona, però en realitat és un mot pla provinent del llatí HEMINA, que en català de totes les èpoques s'escriu sense *h*. En les parles pirinenques es recull la forma diftongada *aymina* (DCVB, s.v. 'aimina'). Encara que en llatí clàssic tenia un valor fix de 0,274 l. (2 heminas = 1 sextarius), a Catalunya (i en altres llocs de la Romània) va prendre un valor variable segons les localitats. A la comarca del Baix Llobregat, rodalia de Castellbisbal, degué desaparèixer molt aviat puix que no es coneix actualment i ni tan sols és recollida per J. Codina a la seva *Taula general d'equivalències* (9).

ENFRE; prep. «enfre jovas e cens» 3.

ESCARA; (scara) crostera; antropònim. «d'en Ramon de sa Scara» 29. Es tracta d'un cognom que sembla provenir molt directament d'un nom comú, pel fet que encara va acompanyat d'article.

Coromines esmenta una forma germànica antiga *skára* que «ha indicat objectes tallants» cosa que «conduiria cap a una idea de tall o fissió d'ignomínia, i Du C. té raó en rebutjar la idea de ferida física (sense comptar que la major part o totes aquestes formes impliquen matís vocàlic KE i no pas KA», ço que allunya aquesta possibilitat de la nostra forma *sa scara*. Encara Coromines insisteix en una forma germànica SKARA (al. *schar*, fr. *eschiere*) que «indica una formació militar, una renglera, batalló o falange de combatents» (DECC, s.c. 'aliscara').

Sense excloure aquesta darrera possibilitat, penso que és molt més segur que en *sa scara* el substantiu provingui del llatí vulgar ESCHARA, 'crostera' (pres del grec εσχαρα). Probablement es tracta d'un mot adoptat i divulgat en el medi militar romà, semblantment a *kara* i d'altres que ha estudiat Coromines (10). Ara bé, segons aquest lingüista, «ESCHARA con su A postònica interna era palabra de aspecto extranjero en latín, que tendería a cambiar la A en E o a perderla, y ayudando estos numerosos y frecuentes derivados, ESCHARA se alteró ya en lat. vg. convirtiéndose en ASCARA o SCARA (Casio Felix) i en ASCRA (Mulomedicina Chironis). Estas variantes pueden explicar las varias formas italianas y francesas, pero en la Península Ibérica apenas queda hoy algún representante aislado del sustantivo ESCHARA (ASCARA): sanabr. *áscaro*, algarbio *ascra*» (DCEC, s.v. 'asco'). Mentre que en francès hi ha la forma *escarre*, a les parles itàliques, segons Meyer-Lübke predominen les formes del tipus *aschero*, amb alternances *a/e* i accentuació plana (REW, s.v. 'eschara').

La grafia *sa scara* del Capbreu podria indicar una aferesi de la *a* inicial del substantiu, de manera que hom interpretaria el grup en la forma

(9) JAUME CODINA, *Delta del Llobregat i gent del fang* (Barcelona 1966), 13.
(10) JOAN COROMINES, *D'alguns aspectes desatesos en l'estudi del llatí vulgar*, «Els Marges» XV (Barcelona 1979), 15-26.

regularitzada *s'ascara*, en aquest cas el mateix tet de l'aferesi indicaria que es tracta d'un mot paroxíton, però en català encara hi ha un altre exemple de grafia *scara* en un context contrari, *segueixen scara*, que si bé es tracta d'un text molt més tardà, de l'any 1492 (DCVB, s.v. 'escara'), ens confirma un prototipus català *scara* paroxíton més acostat al model francès *escarre* que no pas als itàlics del tipus *aschero* i encara menys als hispànics citats per Coromines. Com a cognom o malnom, si considerem el mot en el sentit de 'crosta', podria tractarse d'una caracteristica visible i personal de l'individu.

ESSER; verb. «que de pagesia són» 31.

ESTABLIMENT; (establimentz) subs. «la tersa part dels establimentz que s.i fasso» 22. (Veg. DCVB, s.v. 'establiment' d).

ESTERS; (per esters, ester). «de IIIIor porcs, per esters, VIII solidos censals» 5; «s'agrer de so que.n liz ester sa caponada» 11. El sentit que li escau a aquest adverbi és 'altrament', 'endemés', 'de més a més', més que no pas el de 'fora de', 'exceptuat' (vg. DCVB, s.v. 'esters', 'estirs'; i Russell-Gebbett MCLT, 276, s.v. 'esters', 'estiris'). A la vista de la forma 'ester' penso que la *—s* d'esters potser és més adverbial que no pas etimològica.

FEMNA: subs. «de tot home o femna» 15. En el sentit de 'vassall', oposat a 'domina', veg. 'HOME'.

FER; verb. «que fassa leissa» 16; «dels establimentz que s.i fasso» 22-23.

FORMATGE; (formage). «e de cascu mas de sas pagesias on bestias aja I formage» 26.

FOSSAR; topònim (veg. VENRELL); «d'una ysla d'en Venrel Fossar» 12.

GUARDIA; antropònim. «Pere de sa Guàrdia» 30. Provinent d'un topònim o d'una dedicació personal.

GUISEN; antropònim, potser ja esdevingut topònim. «de molino de Guisèn» 7. Kremer relaciona els noms de tipus 'Wisandus' i, seguint Wrede, creu que provenen del got * *wisands* (al. mod. 'wisent'; cat. 'bisó'). En aquesta relació inclou 'Wisind' tot advertint que hi ha una variació fonètica (precisament en la síl·laba tònica) de l'origen de la qual es pregunta si és una assimilació fonètica de la primera síl·laba, o bé si es tracta de l'element '*—sind—*' ben conegut, o bé si és una variant franca, o bé encara si és un simple error de transcripció. La forma més moderna que se'n deriva, Guisèn, crec que destaca l'error. Em sembla més probable que Guisèn (<Wisind) sigui un compost del gòtic * *'Wisu'* 'gut', més l'element *—sindo/—sindis*, ben conegut (veg. ARSÈN), més que

no pas una hipotètica variant franca. En aquest cas, a causa de la solució popular comuna —*sèn*, no puc determinar a quin gènere pertany el nom, que no he trobat documentat de moment a cap altre lloc; i més si tenim en compte que * *Wisu* formava part indistintament de noms masculins 'Guisimiro' i femenins 'Guisala', 'Wisiberga' (11).

HAVER; verb. «on bestias aja» 26.

HOME; (home, omes). «de tot home o femna» 15; «de totz sos omes que de pagesia són» 31. Segons E. Rodon «*Homo*. En la época feudal és sinónimo de vasallo» (12).

ISLA; (ysla). «e d.una ysla d'en Venrel Fossar lo quart e.l brassage» 12. Segons Manuel Riu: «...se procedió a roturaciones nuevas en zonas aisladas rodeadas de bosque, que recibieron el nombre de *insula* (el topónimo de «Les Insoles» nos lo recuerda aún), a modo de isla. La arqueología altomedieval deberá contribuir sin duda a precisar su cronología y características» M. Riu, *Problemas arqueológicos de la transición al mundo medieval. Orientaciones metodológicas*, a «Problemas de la Prehistoria y de la Arqueología Catalanas» (Barcelona 1962), 271. A Martorell el mot *illa* és viu amb el significat de camp de conreu aïllat d'altres conreus. Veg. també Jaume Raventós, *Memòries d'un cabaler* (Barcelona 1932), que descriu l'ambient rural a Sant Sadurní d'Anoia: «El costat esquerre de la casa és una barana tirada amb pedrissos que domina la riera i les esplanades baixes anomenades *les illes*.» (pàg. 17), «una lleugera vessant porta a la plana ... i que és tallada pel cantó de llevant per unes timbes feréstegues acabades a les Illes, terres festonades per la salzereda...» (pàg. 66).

JOVA; obligació feudal imposada a un pagès de llaurar la terra del senyor durant un dia amb un parell de mules o de bous (DCVB, s.v. 'jova'). «des mas d'en Venrel sa jova» 28, «des mas d'en Ramon de sa Scara sa jova» 29, «d'en Bertolí sa jova» 29, «del mas d'en Pere de sa Guàrdia sa jova» 30.

LLEIXA; postverbal, 'deixa'. «que fassa leissa» 16. Segons E. Rodon una de les accepcions d'aquest mot era «derechos que el señor percibía en las herencias de sus vasallos» (13).

LLEIXAR; verb. «so que lassarà als senors» 17.

MAS; casa de camp i finca rústica. «e del mas de sa Cortada» 9, «e del mas de s'Albareda» 13, «al mas de Pereira» 19, «II solidos de vindè-

(11) KREMER, *Germ. Pers.*, per a *wisands*, 232-233; *wisy*, 231-232, i *—sindo, sinda, sindis*, 290-293.
(12) EULALIA RODON, *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña* (Barcelona 1957), 138.
(13) EULALIA RODON, *op. cit.*, 162-163.

mia de dos mas» 27, «des mas d'en Ventrel» 28, «e des mas d'en Ramon» 28, «del mas d'en Pere de sa Guàrdia sa jova» 30.

MESURA; subst. «V sexters de blat censals a bona mesura de questas» 21. El sentit de 'fer o donar bona mesura' segons el DCVB (s.v. mesura') és de 'donar més de la mesura exacta'.

MITGERA; (migera). Mesura de gra. «VI quarteras de balat censals una migera a Vila de Bous» 18. Segons el DCVB (s.v. 'mitgera') equivalia a dues quarteres. No es coneix ara a la comarca.

MOLÍ; (molino) forma llatinitzada. «de molino de Guisèn» 7, «et de molino d'Avida» 8.

MOLTO: (moutons). «e X moutons» 6.

MORIR-SE; verb. «de tot home o femna que.s moira» 15.

PAGESIA; subst. «sos homes que de pagesia són» 31, «e de cascú mas de sas pagesias on bèstias aja» 26.

PART; subs. «las duas partz» 9, «la tersa part» 13, «la terza part» 16.

PERE; antropònim. «El quintz de Pere del mas que él tol al bisbe» 24, «Pere de sa Guàrdia» 30.

PEREIRA; antropònim. «e una emina al mas de Pereira» 20. Com ja suggeria anteriorment (veg. Fonètica, pàg. 26) crec que es tracta d'un nom al·lògen, més propi, doncs, d'un antropònim que d'un topònim, encara que l'origen remot sigui un topònim. És un mot derivat que conté el sufix *—eira* (<ARIA); segons Aebischer, la reducció —ARIUS, —ARIA >*—er, —era*, «était donc déjà, en gros, un fait accompli dans la plus grande partie de la Marca hispanica, dans la région barcelonaise en particulier, au Xe siècle» (14). Ja hem vist com en el nostre text aquest sufix apareix regularment reduït en mots com *sester, agrer*, etc. Per al territori de la Catalunya Nova, és a dir, en el triangle Lleida-Tarragona-Tortosa, Aebischer diu «dans les zones occidentales et meridionales, par contre, zones qui ont subi plus o moins longuement l'influence arabe, et qui de ce fait étaient plus archaïsantes, les graphies en *—ei—* et même en *—ai—* se retrouvent jusqu'aux dernières annés du XIIe siècle» (15). Però com que la forma *—eira* també és coneguda en occità, és difícil de poder decantar-se del tot per una procedència meridional o septentrional. A favor d'una procedència meridional, és a dir, de la Catalunya Nova, hi ha el fet d'una major proximitat geogràfica i l'argument que l'evolució més corrent del sufix —ARIU, —ARIA, en occità és *—ier, —iera*, i encara

(14) AEBISCHER, *Suf-ARIUS*, 4-5.
(15) AEBISCHER, *Suf-ARIUS*, 7-8.

—ieir, però les formes més antigues donen precisament *—er, —era* (16).

Més problemàtica és encara la qüestió del radical. Hom podria pensar en un prototipus * PETRARIA a partir de l'arrel PETRA. De fet, l'evolució normal del grup —TR— en català és *—dr—*, com en la forma genuïna catalana 'pedrera', però no manquen exemples d'una evolució PETRA> *pera*, no solament en formes proclítiques Perafita, Peralada, Peramea, com assenyala Coromines (17), sinó en el propi nom comú *pera* (per *pedra)* ben documentat en català medieval (DCVB, s.v. 2 *pera*). Si admetíem una forma derivada de PETRA> *pera* ens allunyaríem de l'occità, que fa *peira*, però hi ha la dificultat que una parla tan conservadora com és el mossàrab de la Catalunya Vella, que manté el diftong *—eira*, hagi fet una evolució tan avançada del grup —TR—, precisament quan aquest grup s'ha conservat sense sonoritzar tan sols en altres parles mossàrabs, com demostren els topònims Petrer i Porto Petro, encara que de fet no manquen topònims formats amb *pera* (PETRA) no solament als parlars pirinencs com els estanys de la Pera (Andorra), Perabella, Peramea, Peracalç (Pallars), sinó a les comarques tarragonines i tot, com Perafort i Peralta, sense que, com en el cas de Capdepera, a Mallorca, m'atreveixi a dir si responen al substrat mossàrab o bé a una aportació dels repobladors provinents de la Catalunya Vella.

Sense descartar aquesta possibilitat, tant o més plausiblement s'hi pot considerar un compost a partir de *pera* (<PIRA); si bé no hi ha tants de topònims als quals hom atribueix aquesta procedència, són perfectament normals els noms de lloc d'origen vegetal a base del sufix —ARIA, com Esparreguera, Figueres, etc. En aquest cas, però, ens trobaríem altre cop amb el dubte de l'origen, tot pensant que hi ha més possibilitats d'una solució meridional o occidental, més pròxima en l'espai.

PERNAS; subst. pl. «XIII pernas de carne salada» 4. *Perna* és l'antecedent del mot pernil, que s'usa avui a la comarca amb aquest sentit. Era freqüent el lliurament de *pernas* de porc com a cens o tribut feudal; vg. el DCVB (s.v. 'perna') «*Perna de carn salada:* un dels impostos compresos entre els mals usos que Ferran II abolí per sentència arbitral: 'Ni tampoc los dits senyors pugan compellir los dits pagesos a usos apellats cussura, enterca, alberga, menjar de balles, pernas de carn-salada', doc. a. 1480 (BSAL, VII, 286)».

PORCS; subst. pl. «de IIIIor porcs, τ per esters, VIII solidos censals» 6.

QUART; 'la quarta part'. «so quart de so que.n eiz» 9, «lo quart e.l brassage» 12, «e.l quart de sas vinas bisbals» 23.

QUARTERAS; 'mesura de gra'. «per totz ans VI quarteras de balat censals» 18. Aquesta mesura era ben coneguda a la comarca abans de

(16) ANGLADE, *Gr.*, 48.
(17) COROMINES, *Lleures*, 187.

la introducció i generalització del sistema mètric decimal. Segons Codina, al Prat de Llobregat, «1 quartera de blat = 55 quilos, aproximadament» se subdividia en 12 quartans. Però la quartera d'ordi només era de 42 quilos i la de civada de 29-30 quilos, aproximadament (18). Per a altres mesures, vg. DCVB, s.v. 'quartera'.

QUESTAS; subst. pl. «V sexters de blat censals a bona mesura de questas» 21. Segons E. Rodon, *questas* «como *toltas* y *forcias*, se refiere a unos 'tributos arbitrarios exigidos por coacción'. Procede del participio perfecto substantivo de *quaero*». Vg. també DCVB s.v. *questa* i *quèstia* o *quistia*, on més que la coacció remarca el caràcter de tribut forçós.

QUINT; (quint, quintz). «de tot s'an quintz; e.l quint de Pere» 24. Pel caràcter ordinal de *quint* i partitiu de *quint*, vg. pàg. 55.

RAMON; antropònim. «e del mas d'en Ramon de sa Scara» 28. Es tracta d'un antropònim germànic; segons Moll fou un dels noms (com Guillem, Bernat, Pere, Arnau i Berenguer) predilectes en l'onomàstica catalana a partir del s. XI, recolzats en el prestigi d'ésser els de grans senyors o de sants molt venerats. Segons Moll mateix és «nom de baptisme, de *Raginmund*, compost de *ragan* 'consell' i *mund* 'protecció'» (19). De fet, Aebischer no el classifica entre els noms germànics més antics en territori català, sinó entre els que apareixen al voltant de l'any mil «—germaniques de forme eux aussi— d'origine française ou provençale» (20).

RE; subst. «la tasca de tota re que.n escha» 14. El nostre text presenta un estadi final de l'evolució REM>*ren*>*re* (pl. *res*), però no hi ha confusió formal amb *res* (<RES). De fet *re* aquí encara manté el valor substantiu estricte original de 'cosa', sense connotacions pronominals o adverbials. Malgrat que en català medieval era indistint l'ús de *re* i *res* en singular en tots els casos i usos morfosintàctics (Vg. DCVB, s.v. 'res'), crec que en els documents més antics hi ha una tendència a usar *re* com a singular substantiu, i *res* (a més de l'ús plural) amb caràcter més pronominal o adverbial, que és l'ús modern, afavorit per les expressions cultes «nulla res». Així mentre a la traducció catalana del Forum Iudicum hi ha l'ús substantiu plural: «las res del defunt» 16:12, a les Homilies d'Organyà trobem els exemples pronominals següents: «que om am Deus mas qe nula res» 20:2, i «Qan lo diable vit e conag qe re no faria» 20:41 (21).

SALADA: adj. fem. «XIII pernas de carne salada» 4. Veg. s.v. CANSALADA.

(18) J. CODINA, *op. cit.*, veg. nota 9.
(19) F. de B. MOLL, *Els llinatges catalans* (Palma de Mallorca 1959), 83 i 167. Veg. també KREMER, *Germ. Pers.*, *ragin*, 185-188 i *—mundo*, 283-284.
(20) AEBISCHER, *Onom. Cat.*, 43-44.
(21) Les transcripcions i les referències són de RUSSELL-GEBBETT.

SENYORS (senors). «de so que lassarà als senors» 17. És obvi el sentit feudal del mot en aquest text (22).

SESTER; (sexter, sexters). «et de molino de Guisèn I sexter de blad» 7, «e al terser an V sexters de blat» 20. En llatí clàssic: 1 sextarius = 2 heminas, però en època romànica les equivalències eren diferents, segons la localitat (vg. DCVB, s.v. 'sester'). A la comarca no se'n conserva el record, ni és citat per Codina (23).

SEU; possessiu. «del mas que él tol al bisbe e ten.o per seu» 25.

SOLIDOS; sous «XXIIII solidos» 5, «VIII solidos censals» 6, «e II solidos de vindemias» 27. En els documents jurídics o contables de l'Edat Mitjana, àdhuc en els escrits íntegrament en català, és corrent l'ús de la contracció *sòl(s)* (llatinisme 'solidos') per 'sou(s)' (24).

TASCA; (tascha). «la tersa part de la tascha» 14. Exacció agrària feudal consistent en l'onzena part dels fruits (25).

TENIR; verb. «e ten.o per seu» 24.

TERÇA; (tersa, terza) partitiu. «la tersa part» 13 i 22, «la terza part» 16.

TERCER; (terser) ordinal. «e al terser an» 20.

TOLDRE; l'infinitiu seria més aviat 'tolre'; vg. VENREL. «que él tol al bisbe» 24.

TOT; (tot, tota, totz) amb valor indefinit. «de tota re» 14, «de tot home o femna» 15, «per totz ans» 17, «de tot s'an quintz» 24, «de tots sos omes» 30.

TRAGÍ; subst. «(son) tragí ab sos ases» 31. En aquest context, es deu referir, més que no pas al fet, a l'obligació dels pagesos de traginar al servei del senyor, en aquest cas amb llurs ases.

VENRELL; (Venrel) antropònim o topònim. «d.una ysla d'en Venrel Fossar» 12, «des mas d'en Venrel» 28. Pertany a la sèrie de noms propis (de persones i àdhuc d'animals, després propagats a la toponímia) derivats dels dies de la setmana. En aquest cas, de *(dies) Veneris* més *—ells*, sufix diminutiu. Segons Bastardas, «a l'últim quart del segle X hi ha força persones que es diuen *Venrell (Venrella)* a Barcelona, Auso-

(22) E. RODON, *op. cit.*, nota 12, 231-233.
(23) J. CODINA, *op. cit.*, nota 9.
(24) Veg., per exemple la «Tarifa dels corredors de Barcelona l'any 1271», per COROMINES, *Edll.*, I, 161.
(25) DCVB, V, s.v. *tasca*. E. RODON, *op. cit.*, nota 12, 242.

na i Girona; però es tracta de persones d'una certa edat, car actuen jurídicament o són mencionades com a propietàries de terres; algunes són ja mortes. És, doncs, bastant abans del 950 quan és freqüent de donar als infants el nom de *Venrellus*. Després aquest costum cau verticalment i el nom torna a esdevenir esporàdic» (26). Aquest autor exposa seguidament que els portadors del nom el degueren transmetre àmpliament als nous establiments agrícoles, de manera que és a través de les cases de camp i no a través de pares a fills que s'ha pogut conservar aquest vell nom, especialment com a cognom, que encara és ben corrent.

De fet, si bé, com diu Bastardas, a partir del segle X va minvar molt l'ús d'aquest tipus de noms, no degueren de desaparèixer del tot precisament com a noms de fonts, ja que entre les signatures del doc. 194, transcrit anteriorment (pàg. 20) de l'any 1189, hi ha un petit repertori de prenoms d'aquesta procedència: *S† Natalis* (>Nadal), *S† Februari* (>Febrer) i *S† Venrelli de Gomar* (>Venrell de Gomar). Paral·lelament a Venrell de Gomar interpreto el mot Fossar com a cognom en el cas de Venrell Fossar; potser el cognom era necessari en aquest cas per tal de distingir els dos individus que probablement habitaven en un mateix poble. En aquest mateix document també hi ha un nom d'aquest tipus en funció de cognom: *S† Arnalli paschalis* (>Arnau Pasqual).

VINYA; (vinas). «e.l quart de sas vinas bisbals» 23.

(26) BASTARDAS, *Els noms*, 231-232.

V. BIBLIOGRAFIA

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó. Barcelona.

AEBISCHER, *Onom. Cat.* = PAUL AEBISCHER, *Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIe siècle*, AORLL, I (1928).

AEBISCHER, *Suf-ARIUS* = PAUL AEBISCHER, *Le suffixe —ARIUS en catalan prélitteraire*, «Miscelànea Filològica dedicada a Monseñor A. Griera» (Barcelona 1955).

AEBISCHER, *Top. Cat.* = PAUL AEBISCHER, *Études de Toponymie catalane*, IEC., Secc. Filol. «Memòries», I, 3 (Barcelona 1928).

ALCOVER, *L'article* = A. ALCOVER, *L'article 'es', 'sa'*, BDLLC, VII (1912-13).

ALCOVER-MOLL, *Flex.* = ALCOVER-MOLL, *La flexió verbal en els dialectes catalans*, AORLL, II-III-IV (1929-1930-1931).

ALIBERT, *Gram. Occ.* = LOIS ALIBERT, *Gramatica occitana* (Tolosa 1935).

ANGLADE, *Gr.* = J. ANGLADE, *Grammaire de l'Ancien Provençal* (Paris 1921).

AORLL = «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura» I - VII (Barcelona 1928-1934).

BADIA, *Compl.* = A.M. BADIA MARGARIT, *Los complementos pronominales-adverbiales derivados de «ibi» e «inde» en la Península Ibérica* (Madrid 1947).

BADIA, *Gram. Cat.* = A.M. BADIA MARGARIT, *Gramática catalana*, I-II (Madrid 1962).

BADIA, *Gram. Hist.* = A.M. BADIA MARGARIT, *Gramática histórica catalana* (Barcelona 1951).

BADIA, *El subjuntivo* = A.M. BADIA MARGARIT, *El subjuntivo de subordinación en las lenguas romances y especialmente en ibero-románico* RFE XXXVII (1953).

A.M. BADIA MARGARIT, *Els orígens de la frase catalana*, AIEC (1952), 45-52.

BALARI, *Orígenes* = J. BALARI I JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña* (Barcelona 1899).

CEBRIA BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, «Urgellia» 1 (La Seu d'Urgell 1978).

BASSOLS, *Sintaxis* = M. BASSOLS DE CLIMENT, *Sintaxis Histórica de la Lengua Latina, I-II* (Barcelona 1945-1948).

BASTARDAS, *Els noms* = JOAN BASTARDAS, *Els noms dels dies de la setmana en l'onomàstica catalana*, ER, XIII (1963-1968).

BASTARDAS, *Lat. Med.* = JUAN BASTARDAS, *Particularidades sintácticas del latín medieval* (Barcelona 1953).

BDC = «Butlletí de Dialectologia Catalana», Barcelona.

BDLLC — «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana» (Palma de Mallorca 1902 i ss.).

PIERRE BONNAISSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, I, trad. catalana (Barcelona 1979).
BRABLB = «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». Barcelona.
BRAE = «Boletín de la Real Academia Española», Madrid.
M. A. BROSSA, *Materials per a l'estudi del català preliterari. Col·lecció de documents de la Seu d'Urgell*. Tesi de llicenciatura inèdita llegida a la Universitat de Barcelona el juny de 1977.
FRANCESC CARRERAS I CANDI, *Lo Castell-bisbal del Llobregat* (Barcelona 1900).
Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès, I-III ed. J. RIUS SERRA (Barcelona 1945-1947).
CASTELLS CATALANS, Els, II (Barcelona 1969).
JAUME CODINA, *Delta del Llobregat - La gent del fang* (Barcelona 1966).
COROMINAS, *Tóp. Hesp.* = JOAN COROMINAS, *Tópica Hespérica*, I-II (Madrid 1972).
JOAN COROMINES, *D'alguns aspectes desatesos en l'estudi del llatí vulgar*, «Els Marges», 15 (Barcelona 1979).
COROMINES, *Edll.* = *Entre dos llenguatges*, I-III (Barcelona 1976-1977).
COROMINES, *Lleures* = JOAN COROMINES, *Lleures i Converses d'un filòleg* (Barcelona 1971).
JOAN COROMINES, *Notes etimològiques*, BDC, XIX (Barcelona 1931).
COROMINES, *Top. Cat.* = JOAN COROMINES, *Estudi de toponímia catalana*, I-II (Barcelona 1965-1970).
ERIC DAHLEN, *Etudes syntaxiques sur les pronoms réfléchis pléonastiques en latin*, «Acta Universitatis Gotheburgensis» (Göteborg 1964).
DCEC = JOAN COROMINAS, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I-IV (Madrid 1954-1957).
DCVB = A.M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols. (Palma de Mallorca 1930-1962).
DECC = JOAN COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, I, (Barcelona 1980).
Diàlegs de Sant Gregori, II, a cura d'A. J. SOBERANAS (Barcelona, ENC, 1968).
Dietari de la Deputació del General de Catalunya, I (Barcelona 1974).
ELH = *Enciclopedia Lingüística Hispánica* (Madrid 1960 i ss.).
ER = «Estudis Romànics». Barcelona.
EUC = «Estudis Universitaris Catalans». Barcelona.
FABRA, *Conv. Fil.* = POMPEU FABRA, *Converses filològiques* (Barcelona 1954-1956).
FABRA, *Gram. Cat.* (1912) = POMPEU FABRA, *Gramática de la lengua catalana* (Barcelona 1912).
FABREGA, ANGEL i JOSEP BAUCELLS, *Catàleg de l'Arxiu Capitular de la S.E. Catedral* (Barcelona 1969).
ALVARO GALMES DE FUENTES, *Los plurales femeninos en los dialectos mozárabes*, BRAE, XLXV (1966).
ALVARO GALMES DE FUENTES, *El mozárabe de Murcia en el Libro de Repartimiento*, dins «Miscel·lània Aramon i Serra», EUC XXIII (1979), 235.
GEC = *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona 1970 i ss.).
GMLC = *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, per M. BASSOLS, J. BASTARDAS & alia (Barcelona 1960).
GRANDGENT, *Lat. Vulg.* = C. H. GRANDGENT, *Introducción al latín vulgar*, traduïda i ampliada per F. B. MOLL (Madrid 1928).
GRIERA, *Art.* = ANTONI GRIERA, *L'article en català i la llengua literària*, BDC, V (1917).

ANTONI GRIERA, *El català occidental*, BDC, VIII (1920).
ANTONI GRIERA, *Gramàtica històrica del català antic* (Barcelona 1931).
J. GULSOY, *Desenvolupament de les formes del subjuntiu present*, «Actes III Colloqui AILLC» (Oxford 1976).
KREMER, *Germ. Pers.* = DIETER KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien*, ER, XIV-XV (1969-1972).
LAEC = *Libri Antiquitatum Ecclesiae Cathedralis* (Cartulari de la Catedral), I-IV, Arxiu de la Catedral de Barcelona.
HEINRICH LAUSBERG, *Lingüística romànica*, versió castellana, I-II (Madrid 1966).
Llibre d'hores a cura de GUILMA COLON (Barcelona, ENC, 1960).
PETRUS DE MARCA, *Marca Hispanica* (Paris 1688).
MAS, *Notes Instòriques* = JOSEP MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, v. IX-XII; *Rúbrica dels «Libri Antiquitatum» de la seu de Barcelon* (Barcelona 1909-1915).
M & N, *Vides* = CHARLOTTE MANEIKIS KNIAZZEH i EDWARD J. NEUGAARD, *Vides de Sants Rosselloneses*, I-III (Barcelona 1977).
MENÉNDEZ PIDAL, *Man. Gram. Hist. Esp.* = RAMON MENÉNDEZ PIDAL, *Manual de gramática histórica española* (Madrid[13] 1968).
MENÉNDEZ PIDAL, *Mío Cid* = RAMON MENÉNDEZ PIDAL, *Cantar de Mio Cid* (Madrid[4] 1964).
MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes* = RAMON MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español* (Madrid[5] 1968).
RAMON MENÉNDEZ PIDAL, *Toponimia prerrománica hispana* (Madrid 1968).
MEYER-LÜBKE, *Gram.* = WILHELM MEYER-LÜBKE *Grammaire des langues romanes*, I-IV, versió francesa (Paris 1890-1906).
J. MIRET I SANS, *Aplech de documents dels segles XIe y XIIe per a l'estudi de la llengua catalana*, BRABLB, VI (1912).
JOAQUIM MOLAS, *Literatura catalana antiga, I. El segle XIII* (Barcelona 1961).
MOLL, *Gram. Hist.* = F. de B. MOLL, *Gramática histórica catalana* (Madrid 1952).
JOSEP MORAN, *El carrer de Bosea. Notes històrico-lingüístiques*, «Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat», núm. 18 (Barcelona 1980).
MUNDO, *Forum Iudicum* = ANSCARI M. MUNDO, *Un monument antiquíssim de la llengua catalana*, «Serra d'Or» (1960), 22-23. Uso l'edició de RUSSELL-GEBBETT, doc. 16, pàg. 80, on hi ha publicades més línies del text.
ANSCARI M. MUNDO, *Domains and rights of Sant Pere de Vilamajor (Catalonia): a polyptych of c. 950 and c. 1060*, «SPECULUM» XLIX (Cambridge, Massachusetts, abril 1974), 238-257.
JAUME PASCUAL, *Monumenta Cataloniae*, 12 vols., manuscrit 729 de la Biblioteca de Catalunya.
BONAVENTURA PEDEMONTE I FALGUERA, *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes* (Barcelona 1929).
PUJOL, *Doc.* = PERE PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913).
PERE PUJOL, *L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell*, ER, II (Barcelona 1917).
REW = W. MEYER-LÜBKE, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg[3] 1935).
JAUME RIERA I SANS, *El cavaller i l'alcavota* (Barcelona 1973).
MARTÍ DE RIQUER, *Obras de Bernat Metge* (Barcelona 1959).

MANUEL RIU RIU, Pròleg al llibre de JORDI VIGUÉ i ALBERT BASTARDES, *Monuments de la Catalunya Romànica. I. El Berguedà* (Barcelona 1978).
EULALIA RODON, *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña* (Barcelona 1957).
RONJAT, *Grammaire istorique* = RONJAT, JULES, *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, I-IV (Montpeller 1930-1941).
RUSSELL-GEBBETT = PAUL RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval catalan linguistic texts* (Oxford 1965).
SOLÀ, *Sint. Cat.* = JOAN SOLÀ, *Estudis de Sintaxi Catalana*, I-II (Barcelona 1972-1973).
FERRAN SOLDEVILA, *Història de Catalunya* (Barcelona 1962).
Mn. ANTONINO TENAS I ALIBES, *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern* (Barcelona 1947).
Textos comentados de época medieval (siglo V al XII) (Barcelona 1975), per M. RIU & alia.
UDINA, *Archivo Condal* = F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X* (Barcelona 1951).
VENY, *Regiment* = JOAN VENY, *«Regiment de preservació de Pestilència» de Jacme d'Agramont* (Tarragona 1971).
JOAN VENY, *Els parlars* (Barcelona 1978).
JOAN VENY, *Estudis de Geolingüística catalana* (Barcelona 1978).
ALONSO ZAMORA VICENTE, *Dialectología española* (Madrid 1974).